

BuurtSaam

Kennis- en inspiratiedossier

Inhoudsopgave

Inleiding	3.
Ontwerpen aan een gezonde en sociale toekomst	
Deel 1 Kennisdossier	6.
<ul style="list-style-type: none"> • Achtergrond en doelstelling kennisdossier • Maatschappelijke context • Historische context • Beleidscontext • Stand van zaken gezonde en sociale buurten	
Deel 2 Urgentie en inspiratie	22.
<ul style="list-style-type: none"> • Zes stellingen voor gezonde en sociale buurten met bijbehorende praktijkvoorbeelden • Aandachtspunten proces- en organisatieontwerp	
Verdiepende Bijlage 1	50.
Perspectieven op een gezonde en sociale buurt	
Verdiepende Bijlage 2	62.
Buurten met de hoogste en laagste ervaren gezondheid	
Bronnen	78.
Colofon	80.

De Goudsbloemgracht in Amsterdam ca. 1850 - Collectie Stadsarchief Amsterdam

Inleiding

Ontwerpen aan een gezonde en sociale toekomst

Het traject BuurtSaam wordt gelanceerd in 2023, op een moment dat het Nederlandse zorgsysteem – en de houdbaarheid daarvan op de langere termijn – ter discussie wordt gesteld. Stijgende zorgkosten, demografische verschuivingen, lessen uit een aantal bewogen covid-jaren en een groeiende ongelijkheid tussen Nederlanders onderling vormen een (te) zware beproeving voor het systeem, dat op vitale punten slijtage vertoont. Het huidige niveau van zorg en welzijn kan niet worden gehandhaafd als we doorgaan op de ingeslagen weg: daarvoor moeten nieuwe strategieën en methoden worden ontwikkeld. Deze vernieuwing richt zich op een gezondere en socialere samenleving. Het streven daarnaar is zowel een morele als een wettelijke verplichting, die is vastgelegd in nationale en internationale verdragen.

Het ruimtelijke domein kan en moet een rol spelen in die gezondere en socialere maatschappij. Want een aantal cruciale componenten daarvan betreft specifiek ruimtelijke thema's: gelijke (en gelijkwaardige) toegang tot ruimte en voorzieningen, het aanpassen aan de effecten van klimaatverandering, de preventie van gezondheidsklachten, het aanpakken van gezondheidsverschillen en het levensloopbestendig maken van wijken.

BuurtSaam vertrekt vanuit het buurtniveau om deze uitdagingen aan te gaan. Want de buurt is – ook in de 21-ste eeuw – nog altijd de belangrijkste bouwsteen van een stad of dorp en bovendien het mentale en sociale ankerpunt voor stads- en dorpsbewoners, te midden van de chaos en de anonimiteit van het moderne leven. Op de schaal van de buurt raakt de wereld van het persoonlijke die van het gemeenschappelijke, zowel in ruimtelijke als in sociale zin.

Toch maakt de positie als verbindend element tussen de grote en kleine schaal een buurt in zekere zin ongrijpbaar. Politieke, ruimtelijke en economische programma's (ook rondom gezondheid en stedelijke verbetering) zijn vaak té specifiek, of juist té algemeen, om het delicate en veelzijdige karakter van een buurt correct te adresseren. Hierin toont zich een opmerkelijke paradox: in bestuurlijke zin bestaat een 'buurt' eigenlijk niet, terwijl ze voor veel stads- en dorpsbewoners een min of meer allesomvattende betekenis heeft. In dit hiaat liggen grote kansen: de buurt biedt, vanuit haar buitengewone sociaal-maatschappelijke betekenis en kracht, een unieke kans om te ontsnappen aan de valstrikken die van het denken over de gezonde leefomgeving een steriele en bureaucratische aangelegenheid hebben gemaakt.

De buurt is het vanzelfsprekende schaalniveau voor het ontwikkelen en ten uitvoer brengen van alternatieve manieren van ruimtelijke en sociale organisatie.

De fundamenteen waarop deze alternatieven zijn gebaseerd, kunnen worden gevonden in denkkaders die recentelijk zijn ontwikkeld. Zo bieden bijvoorbeeld de Sustainable Development Goals, Brede Welvaart en Positieve Gezondheid een bredere kijk op welvaart en menselijk welzijn, voorbij principes van ongebreidelde groei en eendimensionaal sectoraal beleid. Dit kennisdossier vertrekt vanuit deze brede kaders en doet enkele handreikingen om mee te nemen in het denken over ruimtelijk ontwerpen voor gezondere en socialere buurten. Drie andere waarden staan centraal in dit dossier: rechtvaardigheid, ongelijkheid en aandacht voor kwetsbare groepen.

We beginnen niet op nul – veel praktijkvoorbeelden, onderzoek, en kaders zijn ontwikkeld die in dit kennisdossier gekoppeld zijn aan de principes van rechtvaardigheid, kansengelijkheid en aandacht voor kwetsbare groepen. We brengen daarmee de complexiteit in beeld. Alleen fysiek of sociaal is niet genoeg. Innovatie is nodig om deze complexiteit het hoofd te bieden.

Over de gezondheid op buurtniveau is veel bekend. Statistieken ten aanzien van leefbaarheid in buurten tonen in sommige opzichten verontrustende trends, die in grote lijnen de huidige bredere maatschappelijke ontwikkelingen volgen. Het thema gezondheid heeft veel te maken met rechtvaardigheid. Want de kosten en baten van een gezond(er) Nederland zijn op dit moment niet eerlijk verdeeld. Er bestaan grote verschillen in de (ervaren) gezondheid tussen buurten, en ook tussen verschillende bevolkingsgroepen onderling, die recentelijk alleen maar groter worden.

Het vraagstuk van de gezonde leefomgeving bestaat uit een complexe mix van economische, demografische, ruimtelijke en culturele factoren. Maar complexiteit is geen argument voor afwachten of uitstellen. BuurtSaam gaat ervan uit dat juist in die complexiteit kansen verscholen liggen voor gezondere en socialere gemeenschappen. Ruimtelijk ontwerp en verbeeldingskracht zijn de juiste instrumenten om die kansen te ontsluiten en te verzilveren. Het is nadrukkelijk de bedoeling dat de inhoud van dit kennis- en inspiratiedossier de opmaat vormt naar (locatie-)specifieke en creatieve zoektochten naar de gezondere en socialere buurten van de toekomst. Door samenwerkingen van relevante netwerken van organisaties, ontwerpende disciplines en buurtbewoners.

tijdvak	ziekte	inzicht	consequenties stedenbouw
Middeleeuwen	Pest	hygiëne	bestrating en ommuring
19 ^e eeuw	Cholera	waterkwaliteit	riolering en stromend water
21 ^e eeuw	Corona	eenzaamheid	... ?

bron: Advies ruimte maken voor ontmoeting (2022)

Deel 1

Kennisdossier

- **Achtergrond en doelstelling kennisdossier**
- **Maatschappelijke context**
- **Historische context**
- **Beleidscontext**
- **Stand van zaken gezonde en sociale buurten**

Achtergrond en doelstelling

Het kennisdossier is ontwikkeld voor:

- Programmalijn Rechtvaardige buurten – College van Rijksadviseurs
- Actielijn 3: Een leefomgeving die uitnodigt tot bewegen en ontmoeten – Nationaal Programma Wonen en Zorg voor Ouderen, ministerie BZK en VWS

Doel van het kennisdossier

Het doel van het kennisdossier is om BuurtSaam-teams van kennis en inspiratie te voorzien om op lokaal niveau gezonde en sociale buurten te organiseren en (her-)ontwerpen.

Introductie

De ingrijpende ruimtelijke transitie op het gebied van wonen, mobiliteit, energie en klimaat, en de daaraan gerelateerde risico's op het verlies van sociale samenhang en leefbare buurten, vragen om een herwaardering van de buurt als gezonde en sociale leefomgeving. Dat kan niet zonder directe inzet en betrokkenheid van lokale gemeenschappen en maatschappelijk initiatief (Raad voor Volksgezondheid & Samenleving en College van Rijksadviseurs, 2022).

Een gezonde en sociale leefomgeving komt niet vanzelf tot stand. Vergrijzing, individualisering en digitalisering vragen om nieuwe (ruimtelijke) strategieën. Platform31, het College van Rijksadviseurs en de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving, en met medewerking van LSA Bewoners starten daarom BuurtSaam. Door middel van kennisontwikkeling en ontwerpend onderzoek ondersteunt BuurtSaam gemeenten om hun doelen en plannen voor een sociale en gezonde leefomgeving te realiseren.

Er gebeurt al veel op het gebied van het ontwikkelen of verbeteren van een gezonde en sociale leefomgeving. Veel kennis is beschikbaar maar het is niet altijd goed bruikbaar of onvoldoende integraal en lastig vindbaar (RIVM, 2021), (Ministerie BZK, 2022). Dit kennisdossier bundelt informatie rondom het thema gezonde en sociale buurten.

Hoofdvraag

De hoofdvraag waar het kennisdossier zich op richt: Op welke verschillende wijzen en vanuit welke verschillende perspectieven kan worden gekeken naar sociale en gezonde buurten? En wat zijn succesvolle praktijkvoorbeelden en aandachtspunten voor het proces- en organisatieontwerp?

Afbakening

Het kennisdossier BuurtSaam gaat in op de sociale en fysieke leefomgeving die gezondheid stimuleert en die zelf- en samenredzaamheid faciliteert. Het gaat niet in op gezondheidsaspecten als geluidshinder, luchtkwaliteit, milieunormeringen en veiligheid of de gezondheidszorg.

Een goed ingerichte buurt voor mensen met een zorg- of ondersteuningsvraag, betekent een betere buurt voor iedereen (BuurtSaam).

De aandacht gaat uit naar de bewoners die drempels ervaren om goed mee te kunnen doen in de samenleving, bijvoorbeeld door psychische kwetsbaarheid, lichamelijke beperkingen of ouderdom.

Doelgroep

Beoogde gebruikers van dit kennisdossier zijn gemeenten, corporaties, welzijn- en zorgorganisaties, sociaal ondernemers en buurtbewoners die als lokaal netwerk ruimtelijke strategieën willen ontwikkelen voor leefbare, sociale en levensloopbestendige buurten. Binnen gemeenten kan het gaan om gemeentelijke beleidsstrategen, innovators of kwartiermakers wonen-welzijn-zorg en publieke gezondheid samen met collega's van stadontwikkeling en gebiedsmanagement, en ook mobiliteit, openbare ruimte, ontwerp, en natuur. Binnen deze lokale (professionele) buurtnetwerken hebben bewoners en bewonersnetwerken - als gebruikers van de sociale en gezonde leefomgeving - een belangrijke rol.

Gebruik Kennis- en Inspiratiedossier

Een buurt kan altijd verbeterd worden. Het niveau van uitdaging verschilt net als wat lokaal speelt. Statistiek en kaarten bieden informatie maar geen kennis en handelingsperspectief. Het is belangrijk om te onderzoeken wat nodig is aan de hand van data en gesprekken wat vraagstukken en mogelijkheden zijn om buurten gezond(er), social(er) te maken voor nu en in de toekomst. Ook vanuit het licht van transitie. Dit dossier helpt bij het verkennen van de eerste stap.

Leeswijzer

Dit document is een Kennisdossier en Inspiratiedossier in één. Om deze twee doelstellingen zo helder mogelijk voor het voetlicht te brengen, zijn beide doelstellingen als twee lossen hoofdstukken opgenomen.

- **Deel 1 Kennisdossier** belicht de verschillende perspectieven en waardeaders op sociale en gezonde buurten en de verschillende manieren om naar de leefomgeving te kijken.
- **Deel 2 Urgentie en Inspiratie** biedt handvaten om concreet aan de slag te gaan. Het is opgebouwd aan de hand van zes stellingen die positie nemen en sturing geven aan het denken over gezonde en sociale buurten. Voorbeeldprojecten dienen als bewijslast én inspiratie hoe dit in de praktijk te brengen.

Beide delen krijgen een verdiepingsslag in de Verdiepende Bijlagen 1 en 2.

Speelplaats Aldo van Eyck, 1947, Amsterdam, foto: Van EesterenMuseum

Maatschappelijke context

Waarom buurtniveau?

Mensen voelen zich verbonden met hun buurt of dorp. Het is het schaalniveau om prettig te leven, maar waar ook verschillende belangen en uitdagingen samenkomen. De binding van mensen met hun buurt heeft vier dimensies: 1. sociale binding door contacten met burens en buurtbewoners, 2. functionele binding door voorzieningen of werk, 3. emotioneel/esthetische binding door vertrouwdheid, identificatie en trots, en 4. politieke binding door zeggenschap, controle, inzet en betrokkenheid. (Treffers, 2020) De grenzen van een buurt zijn hierdoor ook fluïde. De buurt wordt door groepen wijkbewoners verschillend gebruikt, beleefd en gewaardeerd (Doff, 2022).

Het belang en de urgentie van gezonde en sociale buurten vanuit een bredere context en maatschappelijke trends. Er is een bewezen wisselwerking tussen fysieke en sociale gezondheid enerzijds en fysieke omgeving anderzijds (Hoorn, M. et al., 2023).

De omgeving waarin mensen wonen, werken en leven is een van de factoren die hun gezondheid beïnvloedt. Deze omgeving is zowel fysiek als sociaal van aard. De fysieke en sociale leefomgeving staan niet los van elkaar: een gezond en toegankelijk ingerichte fysieke leefomgeving kan bijdragen aan een gezonde sociale leefomgeving en andersom. Het positief stimuleren van beide typen leefomgeving draagt zo niet alleen bij aan preventie en welbevinden, maar ook aan gezonde werknemers en een gunstig economisch vestigingsklimaat (Ministerie van VWS, 2020).

Er zijn dorpen, buurten of wijken waar ruimtelijk gezien de stapeling van problematieken groot is, en daarmee ook de urgentie om sociale en gezonde buurten als ambitie neer te zetten. Ook biedt de ambitie van de

gezonde en sociale buurt de kans het concreet te vertalen in een uitvoeringsplan als onderdeel van het wijkplan, gebiedsplan of de woonzorgvisie.

De fysieke leefomgevingskenmerken zijn meestal ongunstiger in buurten met de laagste inkomens, of het nu om luchtverontreiniging, lawaai of om de beschikbaarheid van groen in de straat of nabije omgeving gaat. Vooral de 20 procent buurten met het laagste inkomen zijn slechter af. Naast verbetering van milieufactoren is (her)inrichting van de leefomgeving nodig om gezond gedrag, psychische gezondheid en deelname aan de samenleving te stimuleren. Door bijvoorbeeld het verdwijnen van verzorgingshuizen wordt een groter beroep gedaan op de samen- en zelfredzaamheid van burgers. Dit betekent dat de sociale kwaliteit van buurten een steeds belangrijker aspect van de gezonde, zorgzame leefomgeving (PBL, 2018). In deze stedelijke buurten faciliteren corporaties vaak ruimte voor ontmoeting of faciliteren een pop-up functie in een leegstaande plint.

In een gezonde en sociale buurt wonen verschillende generaties door elkaar. Foto: College van Rijksadviseurs

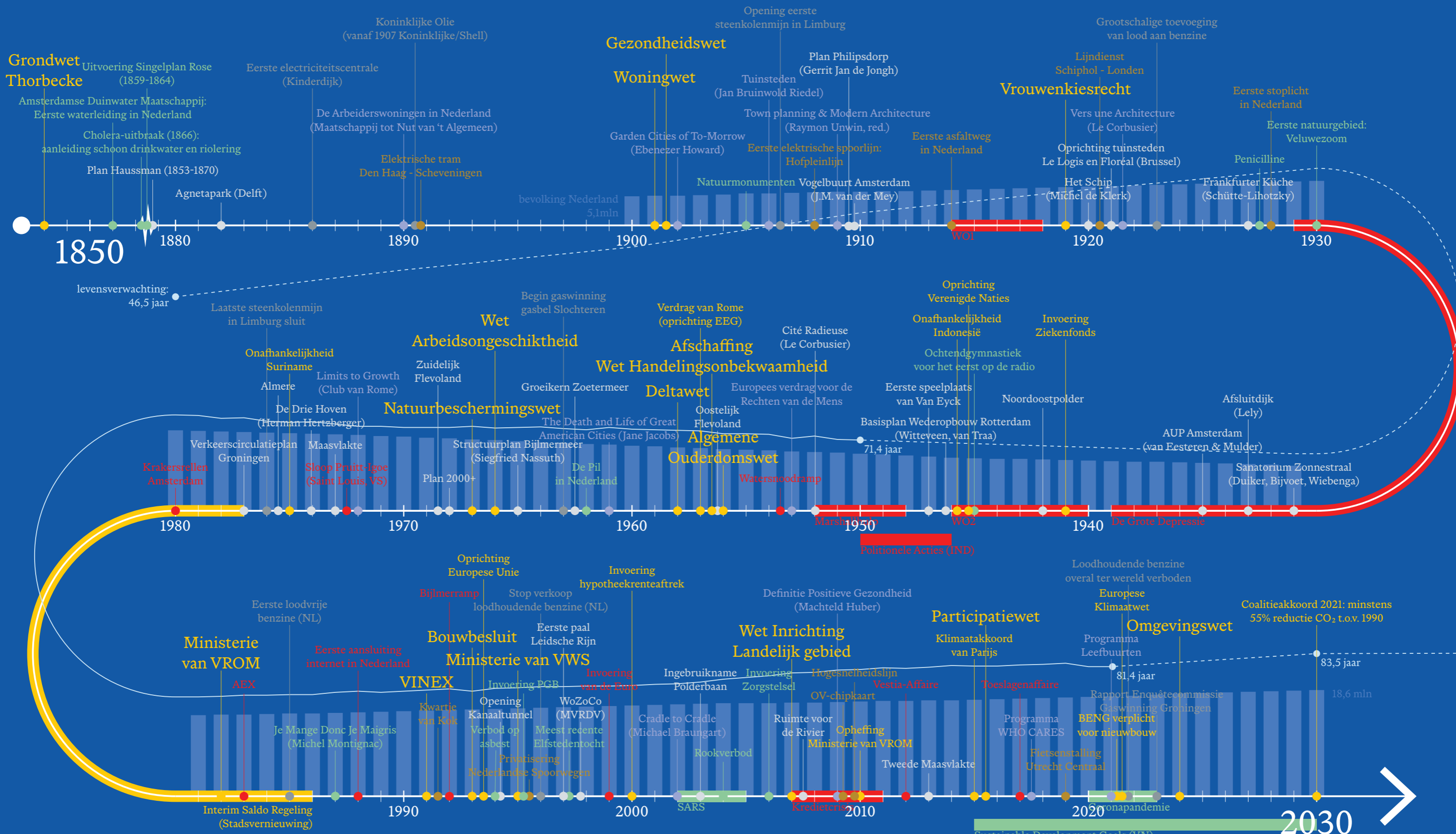
Het Schip, Amsterdam, collectie Het Nieuwe Instituut

Historische context

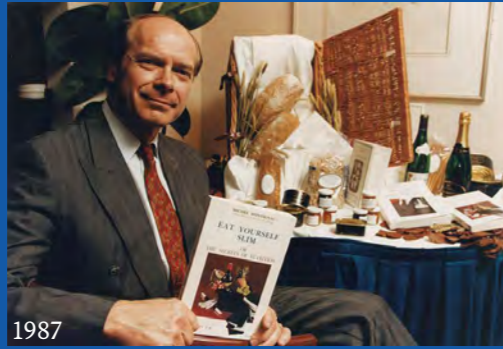
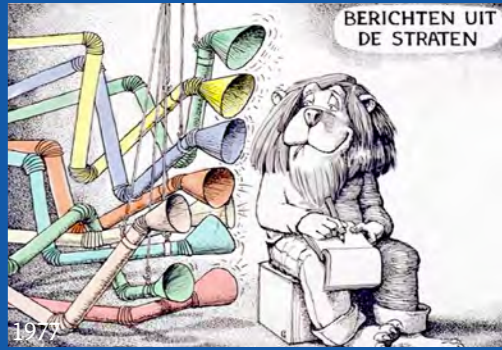
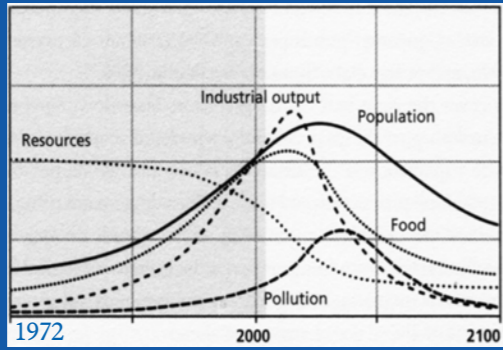
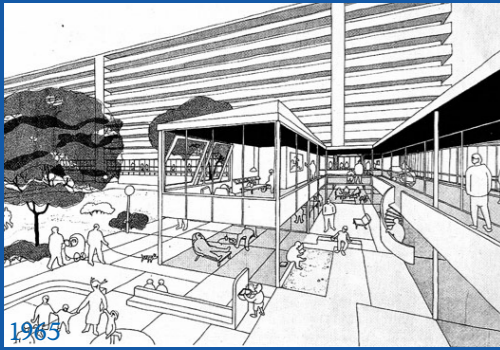
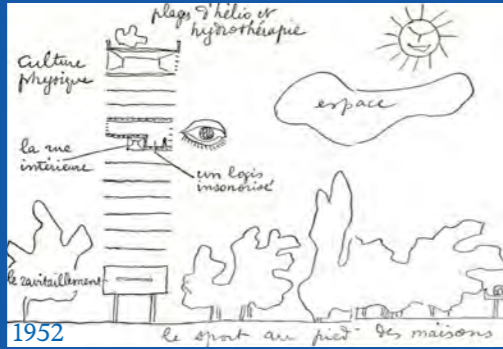
Sociale en maatschappelijke gebeurtenissen zijn van grote invloed op ruimtelijke beslissingen. Dit geldt in de huidige tijd, maar dit gold ook in het verleden. Het advies 'Ruimte maken voor ontmoeting' (2022) van de Raad voor de Volksgezondheid en Samenleving (RVS) formuleert dit als volgt:

Elke pandemie in de geschiedenis biedt lessen voor een gezonde leefomgeving. Dat is met corona niet anders. De pest bracht steden bestrating en ommuring, cholera bracht in de negentiende eeuw riolering en stromend water. In de huidige crisis zijn we in het dagelijks leven meer dan ooit aangewezen op onze directe woonomgeving, thuis en in onze buurt. We ontdekken (opnieuw?) hoe belangrijk een veilige, sociale, groene en toegankelijke woonomgeving is. Voor jong en oud, gezond en kwetsbaar. Voor een ommetje, een boodschap en als plek om te sporten en te bewegen. En vooral: door het coronavirus ervaren we het belang van sociale ontmoeting, juist ook 'in het echt' en in het licht van de drukke, digitale en diverse levens, waarin we al snel langs buurtgenoten heen leven.

Om een indruk te geven van de vele sociale en maatschappelijke transitie's met een ruimtelijke component in de afgelopen tweehonderd jaar, is op de volgende pagina's de geschiedenis van deze gebeurtenissen in een tijdlijn gezet. Zonder de illusie te hebben hierin compleet te zijn, onderstreept deze tijdlijn de sterke relatie tussen fysieke en sociale gebeurtenissen.

- Plannen en Projecten
- Publicaties
- Wet- en Regelgeving
- Energie
- Gezondheid
- Gebeurtenissen
- Vervoer

Beleidscontext

Wat zijn de belangrijkste wetten, verdragen, kaders en programma's voor beleid ten aanzien van gezonde en sociale buurten?

Grondwet

De Grondwet legt de grondrechten van burgers vast. Het is de hoogste nationale wet voor de Nederlandse staat. De gezonde en sociale leefomgeving vallen onder twee artikelen:

- **Artikel 21: Milieu:** De zorg van de overheid is gericht op de bewoonbaarheid van het land en de bescherming en verbetering van het leefmilieu.
- **Artikel 22: Volksgezondheid; woongelegenheden; ontplooiing:**
  1. De overheid treft maatregelen ter bevordering van de volksgezondheid.
  2. Bevordering van voldoende woongelegenheden is voorwerp van zorg der overheid.
  3. Zij schept voorwaarden voor maatschappelijke en culturele ontplooiing en voor vrijetijdsbesteding.

Wettelijke kaders

- **Wmo.** De nieuwe Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) 2015 legt de verantwoordelijkheid bij gemeenten om een omslag naar een zelfredzame samenleving te realiseren. Gemeenten krijgen daarbij de ruimte om de ondersteuning beter af te stemmen op de (individuele) behoeften van burgers en daarbij ook een beroep te doen op de sociale omgeving van mensen. Het vraagt van bestuurders, (rijks)ambtenaren, zorgprofessionals, vrijwilligers, mantelzorgers en hulpvragers om zich anders te verhouden tot maatschappelijke ondersteuning en zorg. Maar ook om zich anders te verhouden tot elkaar.
- **Omgevingswet.** De Omgevingswet heeft als doel een gezonde fysieke leefomgeving en een goede omgevingskwaliteit in stand houden en bereiken. En doelmatig beheer en gebruik van die fysieke leefomgeving voor maatschappelijke functies te realiseren. De taken en bevoegdheden van de wet wordt uitgevoerd door gemeenten. Onder de Omgevingswet geldt een algemene zorgplicht. Dit houdt in dat overheden, bedrijven én burgers verantwoordelijk zijn voor een veilige en gezonde fysieke leefomgeving.

Beleidscontext

- **Landelijke kaders:** De Omgevingswet, De Nationale Woon- en Bouwagenda, het integraal zorgakkoord (IZA) en Gezond & actief leven akkoord (GALA), het Nationaal Preventie-akkoord, het Sportakkoord en de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en de Landelijke nota gezondheidsbeleid, bieden kaders voor gemeenten voor het werken aan gezonde steden en dorpen. Gezondheid is een maatschappelijk doel van de Omgevingswet en ambities krijgen een plek in Omgevingsvisies en -plannen. (RIVM, 2021)
- **Het Programma Wonen en Zorg voor Ouderen** stelt opgaven voor om een leefomgeving te creëren die beweging en ontmoeting bevordert. Dit impliceert onder andere aanpassingen in de fysieke leefomgeving. De lokale woonzorgvisie is het beleidskader. Het gaat samen op met de bouw van 290.000 woningen voor senioren. De opgave valt onder de Nationale Woon- en Bouwagenda (Ministerie van BZK en VWS, 2022).
- **Het Programma Leefbaarheid en Veiligheid** heeft onder andere tot doel het verbeteren van de fysieke leefomgeving waaronder het verstaat: kwalitatief goede woningen, gemengde wijken, veilig en leefbaar wonen (Ministerie van BZK - VRO, 2022).
- **Ruimte maken voor ontmoeting; De buurt als sociale leefomgeving.** Raad voor Volksgezondheid & Samenleving en College van Rijksadviseurs: "... vereist dat gezondheid en sociale kwaliteit beter dan nu worden meegenomen in beleidsafwegingen en ontwerpkeuzes. Juist nu er hard gewerkt moet worden aan verduurzaming, nieuwe vormen van mobiliteit en de bouw van meer woningen, is ruimte maken voor ontmoeting essentieel. Dat kan niet zonder directe inzet en betrokkenheid van lokale gemeenschappen en maatschappelijk initiatief." In het rapport wordt advies gegeven aan overheden, corporaties en zorgorganisaties, welzijn, sport en bewoners/burgerinitiatieven. (Raad voor Volksgezondheid & Samenleving en College van Rijksadviseurs, 2022)

Internationale verdragen

- **Werelddoelen: 17 Duurzame Ontwikkelings-doelstellingen 2030.** De Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen (ook wel Sustainable Development Goals (SDG's) van de Verenigde Naties zijn een oproep tot actie voor alle landen – arm en rijk – om welvaart voor iedereen te bevorderen en tegelijkertijd de planeet te beschermen tegen klimaatverandering. Ze leggen de grondslag voor het beëindigen van armoede, met strategieën die zowel economische groei ontwikkelen als een reeks sociale behoeften aanpakken, zoals onderwijs, gezondheid, sociale bescherming en werkgelegenheid. SDG's 3, 10 en 11 gaan over gezondheid, inclusie en duurzame steden en gemeenschappen die, ook volgens de SDG agenda, in samenhang gerealiseerd moeten worden.
- **VN-verdrag rechten van mensen met beperkingen.** Sinds 2016 geldt het [VN-verdrag handicap](#) in Nederland. Het doel van dit verdrag is het bevorderen, beschermen en waarborgen van de mensenrechten van mensen met een beperking. Het streven is een inclusieve samenleving, waar mensen met een beperking regie hebben over hun eigen leven, doen ze mee op voet van gelijkheid, worden ze niet gediscrimineerd en hebben ze toegang tot dezelfde voorzieningen en diensten als mensen zonder beperking. Toegankelijkheid en persoonlijke mobiliteit moeten goed worden goed geregeld. Voor inclusief ruimtelijk ontwerpen houdt het in dat er aandacht is voor:
  1. Drempels in de samenleving wegnemen, letterlijk en figuurlijk;
  2. Inspraak en medezeggenschap;
  3. Uitgangspunt is algemeen beleid: toegankelijkheid voor iedereen. Alleen als het niet anders kan, is specifiek beleid nodig.

Nederland heeft zich verbonden aan deze internationale verdragen. Gemeenten laten zich al inspireren door dit VN-verdrag door te werken aan een [Lokale Inclusie Agenda](#) waarin thema's aan de orde komen zoals Toegankelijkheid (artikel 9); Zelfstandig wonen (artikel 19); Persoonlijke mobiliteit (artikel 20). Ook de [inclusiepakten](#) ondersteunen de ambitie om buurten en publieke ruimten toegankelijk voor iedereen te maken.

Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen VN, 2015

Gezonde en sociale buurten

In welke buurten zijn bewoners gezond, ongezond en/of eenzaam?
Welke data zijn beschikbaar om stad/wijk/buurt in kaart te brengen?

Het perspectief op een gezonde en sociale leefomgeving wordt door verschillende organisaties en instellingen met andere nuances beschreven. In de verdiepende bijlage zijn deze op een rij gezet. Deze perspectieven geven aanleiding om vanuit de verschillende invalshoeken de ruimtelijke strategie van de buurt te ontwikkelen.

Voor BuurtSaam is het perspectief van het ministerie van VWS leidend:

In een gezonde en inclusieve sociale leefomgeving voelen mensen zich thuis, wonen ze veilig, krijgen ze steun en is de samenhang in de buurt groot. Een leefomgeving die gezondheid en sociaal welbevinden bevordert biedt de fysieke inrichting en sociale structuren die bewoners verleiden om te bewegen, gezonde keuzes te maken, te ontspannen of elkaar te ontmoeten (Ministerie van VWS, 2020).

Maar de verdeling van de gezonde leefomgeving is in Nederland ongelijk. Het RIVM beheert een grote hoeveelheid data met betrekking tot de (ervaren) gezondheid van Nederlanders op buurtniveau: enige tientallen parameters rondom de gezondheid van buurtbewoners worden met grote precisie gemeten en toegankelijk gemaakt. Het is, zowel kwantitatief als kwalitatief, verleidelijk om haastige conclusies te trekken aan de hand van al deze informatie, maar correlatie en causaliteit zijn niet altijd aantoonbaar en/of van elkaar te onderscheiden. Dat is zeker zo in het geval van de relatie tussen gezondheid en (stedelijke) ruimte.

In de Verdiepende Bijlage 2 wordt een kleine studie getoond, waarvan de beknopte samenvatting af te lezen valt in onderstaande kaarten. Het kaartmateriaal toont de kerngetallen van buurten die óf zeer hoog óf zeer laag scoren wat betreft ervaren gezondheid in een studie uit 2020. Die parameter is behoorlijk subjectief: iemands gevoel hoeft niet direct overeen te komen met hoe (on)gezond iemand vanuit 'objectief' oogpunt is - maar vertelt juist daarom wél veel over de persoonlijke gezondheidsbeleving in een buurt. De tien buurten in blauw scoorden in 2020 het laagst; de vijf buurten in groen juist het hoogst.

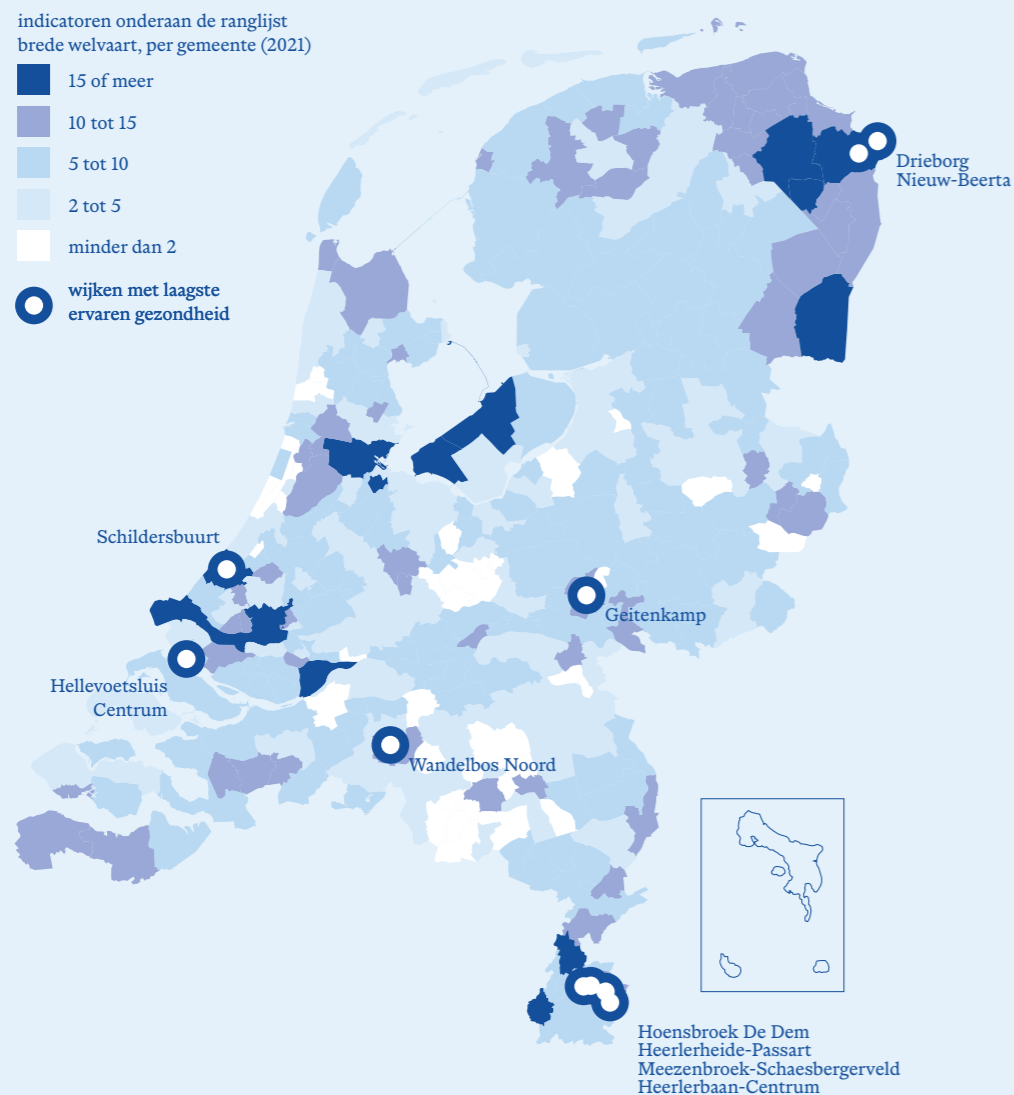
over 'gezonde buurten' zegt voornamelijk iets over de sociaal-economische positie waarin de bewoners zich bevinden en niet noodzakelijkerwijs over de ruimtelijke structuur van deze wijken. De wijken met de meeste gezonde bewoners vertonen veel overeenkomsten: ze kennen een lage bewonersdichtheid, liggen meestal aan de rand van een middelgrote stad, in nabijheid van zowel het landschap als van een voorzieningskern. Vaak hebben deze wijken een overeenkomstige stedenbouwkundige opzet.

Over de opmaak van buurten met de hoogste aantallen laag-ervaren gezondheid is niet zo'n eenduidig beeld te schetsen. Het overzicht toont voor- én naorlogse stadswijken, buurten diep in de periferie, en buurten met (hele) hoge én (hele) lage dichtheden. Wel gaat het vaak over buurten met relatief veel ouderen en bovengemiddeld veel eenpersoonshuishoudens en huurwoningen.

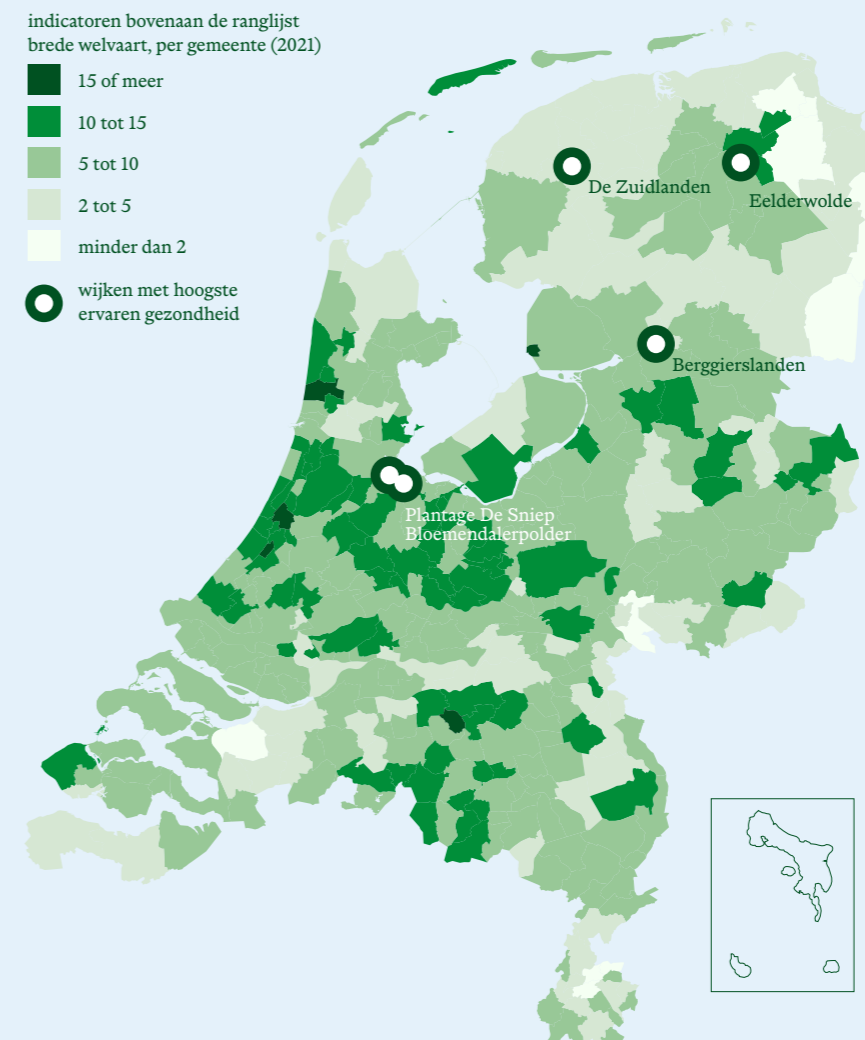
In deze korte studie kan een aantal voorzichtige trends worden ontwaard. De eerste - en meest belangrijke - is een doodoener: in wijken met de hoogste ervaren gezondheid wonen voornamelijk mensen die zich in een gezonde levensfase bevinden en het zich kunnen veroorloven om daar te wonen. Wijken met de hoogste ervaren gezondheid worden bewoond door (jonge) gezinnen met kinderen, voornamelijk in grondgebonden koopwoningen, vaak gebouwd na 2000. Deze statistiek

Voor alle kaarten geldt: de wijk is niet de oorzaak, maar wel de vindplaats van concentraties gezonde of ongezonde mensen.

indicatoren onderaan de ranglijst
brede welvaart, per gemeente (2021)

indicatoren bovenaan de ranglijst
brede welvaart, per gemeente (2021)

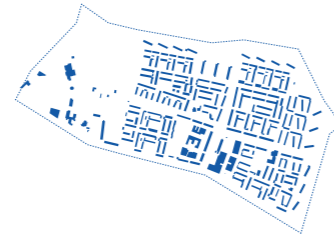

Buurten met lage
ervaren gezondheid

66,5

Geitenkamp (WK020210)

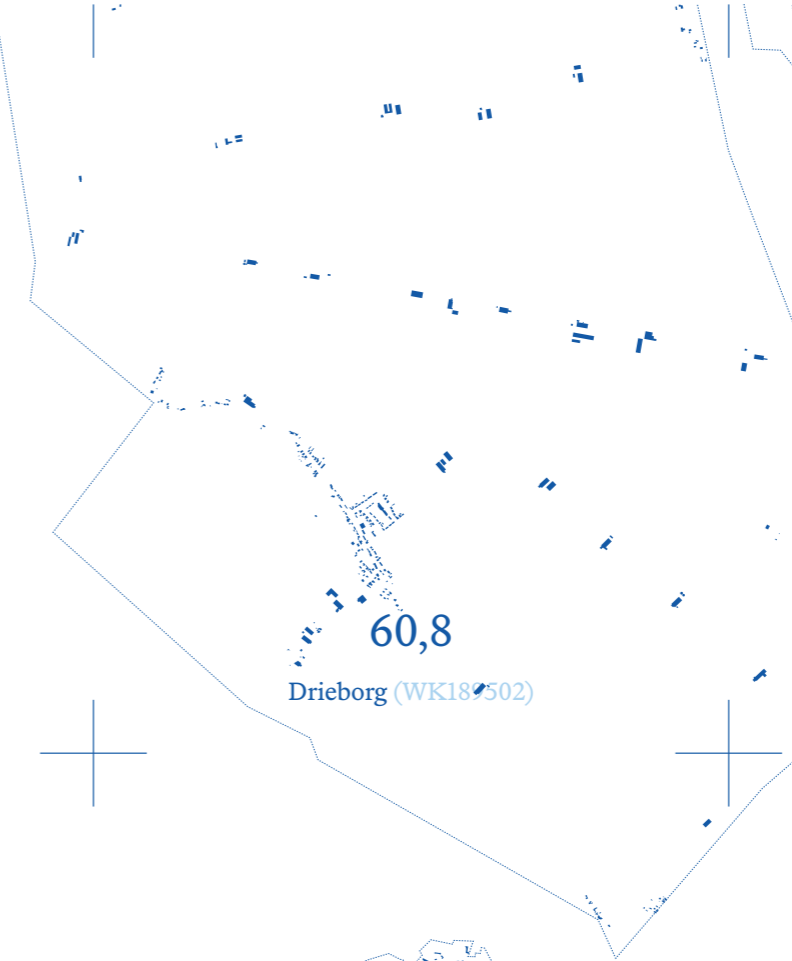
65,8

Wandelbos Noord (WK085539)

59,9

Heerlerheide-Passart (WK091721)

60,8

Drieborg (WK189502)

61,6

Hellevoetsluis Centrumgebied (WK053007)

62,4

Heerlerbaan-Centrum (WK091740)

63,2

Hoensbroek-De Dem (WK091712)

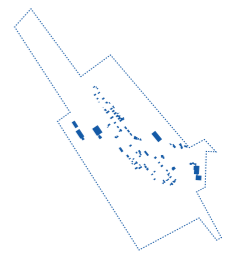
63,5

Schildersbuurt (WK051829)

63,8

Meezenbroek-Schaesbergerveld (WK091732)

65,2

Nieuw-Beerta (WK189504)

Buurten met hoge
ervaren gezondheid

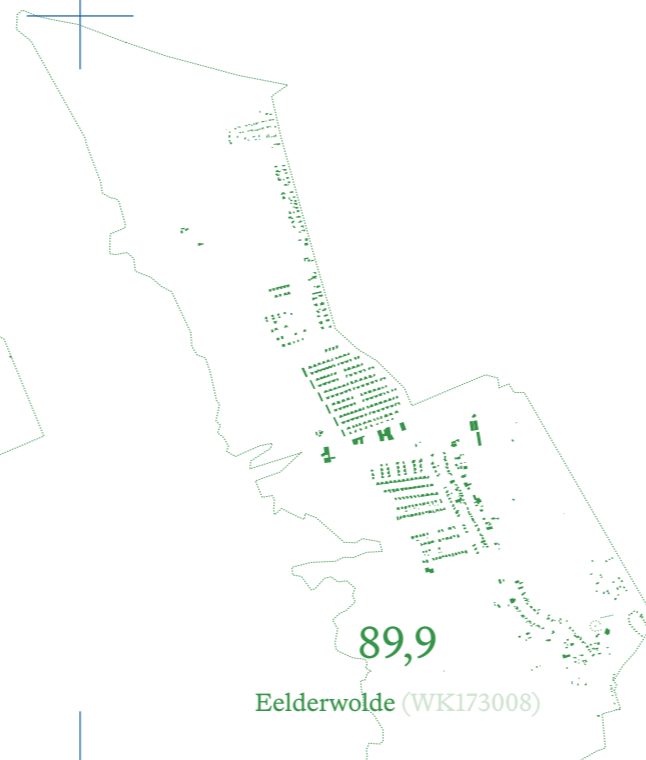
90,4

Bloemendalerpolder (WK045709)

90

De Zuidlanden (WK008073)

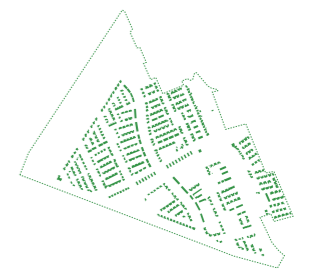
89,9

Eelderwolde (WK173008)

89,9

Plantage de Sniep (WK038407)

89,2

Berggierslanden (WK011904)

Deel 2

Urgentie en inspiratie

- Zes stellingen voor gezonde en sociale buurten met praktijkvoorbeelden
- Aandachtspunten proces- en organisatieontwerp

Stelling 1

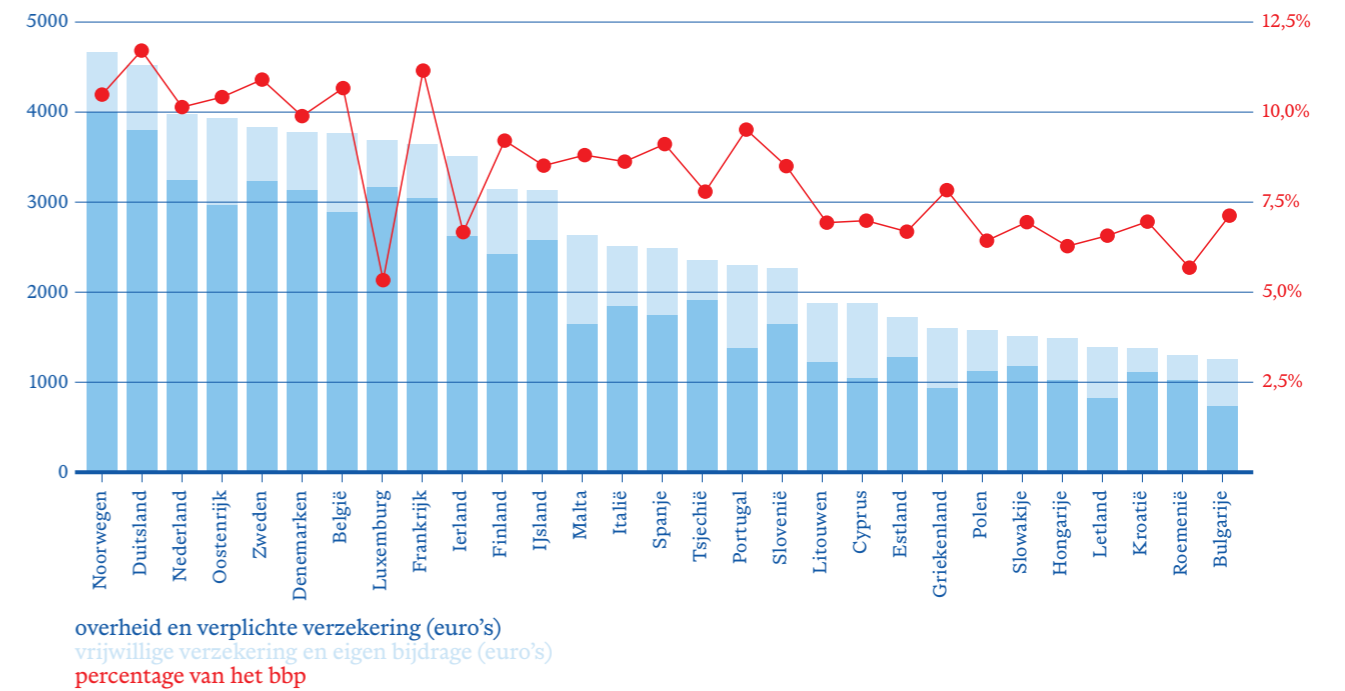
Buurten moeten gezonder en socialer worden om het welzijn van de toekomstige generaties te kunnen garanderen. Als er niet wordt ingegrepen, kan dit welzijn (financieel) niet worden gewaarborgd.

Het niveau van de Nederlandse zorg is internationaal gezien hoog: in verscheidene recente onderzoeken wordt die bij de beste ter wereld geschaard. Een belangrijke reden voor die kwaliteit is het hoge welvaartsniveau, maar ook vergeleken met andere landen met een vergelijkbare welvaart scoort Nederland vooral nog goed. Daar hangt wel een prijskaartje aan: het Nederlandse zorgstelsel behoort tot de beste én de duurste ter wereld. Verscheidene ontwikkelingen zetten de betaalbaarheid van het zorgstelsel in de (nabije) toekomst dan ook onder druk: zaken als vergrijzing, een toename van het aantal chronisch zieken, duurdere behandelingen, duurdere medicijnen, duurdere energie en een stijgende inflatie zorgen ervoor dat het moeilijk zal zijn om het zorgniveau te blijven waarborgen.

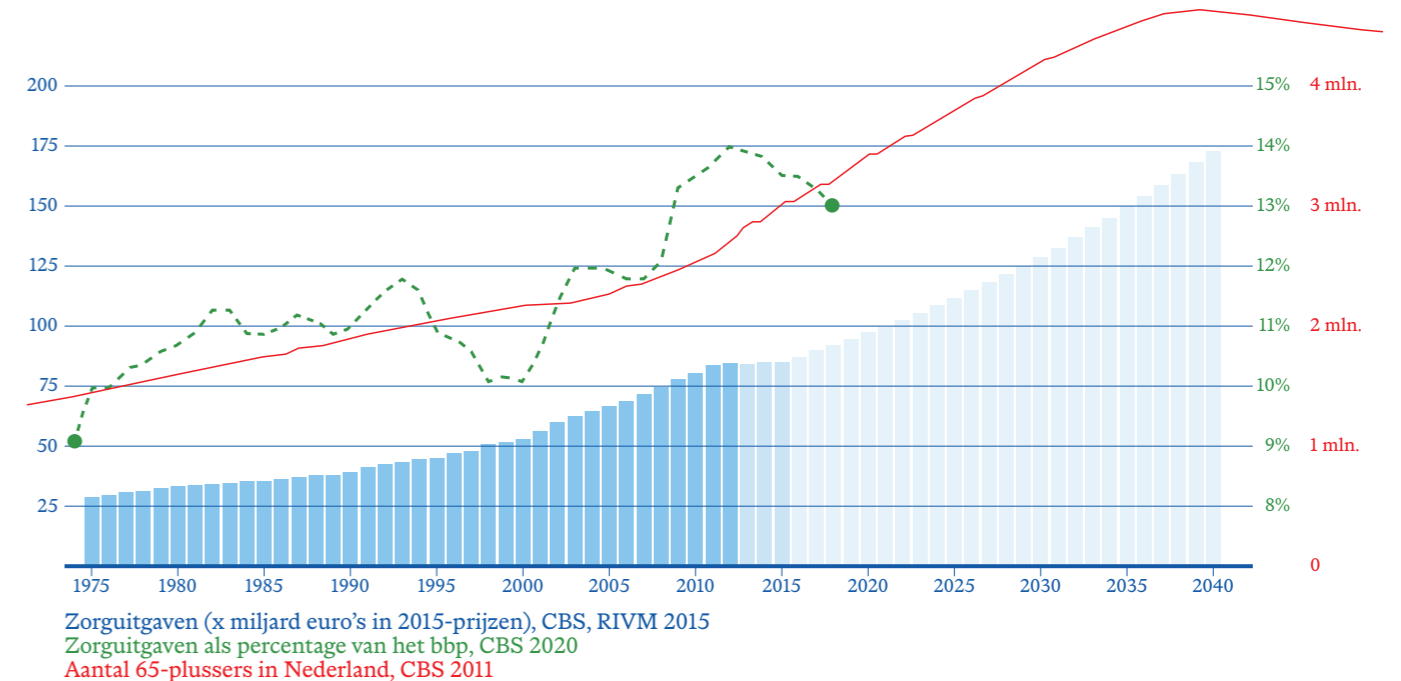
De preventie van zorgbehoefte en ziekte is de belangrijkste sleutel naar een, ook op de lange termijn, betaalbaar zorgstelsel. Immers, iedere euro die

niet aan zorg hoeft worden uitgegeven is te danken aan zorgpreventie, in al haar vormen. De ruimtelijke inrichting van onze steden kan daarin een grotere rol spelen. Een gezonde leefomgeving, met veel natuurbeleving en mogelijkheid tot bewegen en ontmoeten leidt tot minder ziekte. Daarnaast kan de ruimtelijke inrichting van steden een grote rol spelen bij het faciliteren en gemakkelijker maken van de levens van mensen met een zorgbehoefte. Een groene, aangename, inclusieve stad beïnvloedt de ervaren gezondheid van al haar inwoners. Ook het toevoegen van levensloopbestendige woningen zorgt voor minder benodigde zorg. (bron: [Achmea](#))

Dit vraagt om een andere prioritering bij de inrichting van buurten en steden. Die moet gericht zijn op een hoge (ervaren) kwaliteit van leven, op een gezonde en inclusieve leefstijl, en op de preventie van zorg. De inrichting van de fysieke omgeving is daarbij onlosmakelijk verbonden met de inrichting van de sociale omgeving.

Uitgaven aan gezondheidszorg per hoofd van de bevolking (OESO 2019)

Zorguitgaven, bbp, 65-plussers

Praktijkvoorbeelden Stelling 1

Door te investeren in preventie en gezondheidsbevordering kunnen veel gezondheidsproblemen voorkomen worden. Ook ontstaan nieuwe vormen voor de duurzame organisatie van zorg, zoals de combinatie van informele en formele zorg, het ontwikkelen van zorgbuurten en burgerinitiatieven waarbij aandacht is voor levensloopbestendige en kosteneffectieve ruimtelijke investeringen. De kosteneffectiviteit van geïntegreerde zorg en community care wordt gemeten in verschillende internationale onderzoeken. Tot nu toe is het bewijs beperkt en van matige kwaliteit, onder andere vanwege het gebruik van uiteenlopende onderzoeksmethoden. De hier genoemde praktijkvoorbeelden worden ondersteund door onderzoek waarvan voorlopige resultaten beschikbaar zijn.

Onderzoek: Geclusterde woonvormen dragen bij aan samenredzaamheid

De toename van het aantal kwetsbare senioren en de druk op de (in)formele zorg vraagt om alternatieve oplossingen. Een quick win kan dan zijn om personeel in de zorg van reistijd te ontzien door mensen met een behoefte aan zorg en ondersteuning meer bij elkaar te laten wonen, maar is dit ook aantrekkelijk voor senioren zelf? Ja, bewoners van deze woonvormen zijn hier tevreden over. Het lopende onderzoek 'De effecten van geclusterde woonvormen op welbevinden, kwaliteit van leven en zorgconsumptie' van het Netwerk Vitaliteit gaat over uitstel van zorggebruik en het welbevinden als mensen meer 'samen wonen' in een hofje of geclusterde setting.

Praktijkvoorbeeld: Austerlitz Zorgt

Deze zorgcoöperatie is ontstaan na een leefbaarheidsonderzoek in 2007, waarbij oudere inwoners van Austerlitz zich zorgen maakten over de afname van zorg- en welzijnsvoorzieningen. Vijf jaar later namen de bewoners zelf het initiatief en richtten ze de zorgcoöperatie Austerlitz Zorgt op. Tegenwoordig is 40% van de volwassen bevolking lid van de coöperatie.

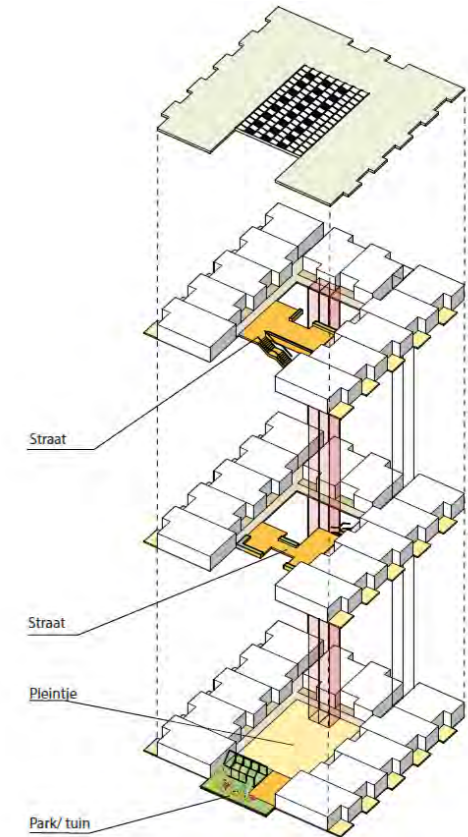
Het doel was om de zorg in eigen handen te nemen en leden inspraak te geven in het beleid, budget en aanbod van diensten. Het dorp regelt sindsdien de zorg met actieve vrijwilligers, een dorpsondersteuner en een zorgcoördinator. Daarnaast is er een voorzieningencentrum gebouwd met een dorpshuis, school, kinderopvang en een wooncomplex voor ouderen en jongeren.

Foto's: Platform31

Praktijkvoorbeeld: Samen Zelfstandig

Een buurtje voor verbondenheid en collectiviteit. Ontwikkende partijen, investeerders en zorgkantoren werken samen om meer ruimte te creëren voor gemeenschappelijke woonvarianten voor senioren. Prijsvraag-winnaar 'Samen zelfstandig' is uitgewerkt. Het betreft het concept van een woon"buurtje"; een woonvorm van drie lagen met 36 woningen, een plein, park, straatjes en een buurthuis op basis van een gezamenlijk ontwerp en beheermodel. Deze woonvorm sluit aan op het pleidooi voor meer levensloopbestendige woningen.

Ontwerp en impressies: Juli Ontwerp

Stelling 2

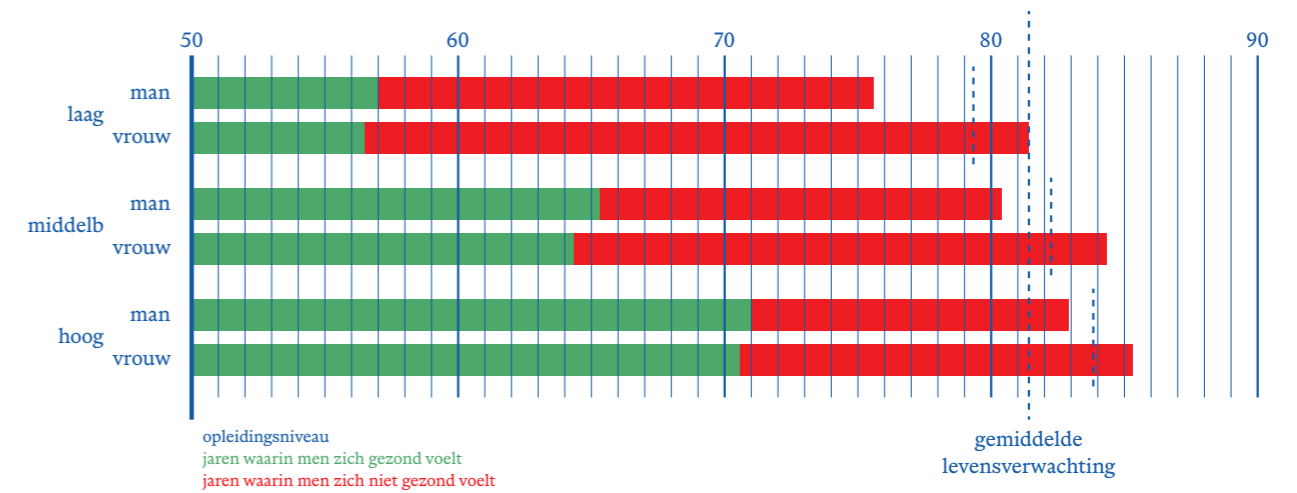
Kwetsbare groepen hebben het meest te winnen bij een gezondere wijk. Ouderen hebben de meest langdurige relatie met een buurt.

Toegang tot een gezonde leefomgeving is ongelijk verdeeld. De duurste huizen staan doorgaans op de meest gezonde plekken, terwijl Nederlanders met lage inkomens juist vaak in ongezonde buurten en in ongezonde gebouwen wonen. Die ongelijke verdeling is ook terug te zien in de relatie tussen levensverwachting en opleidingsniveau: iemand met alleen een basisschooldiploma leeft gemiddeld zes jaar korter dan iemand met een diploma van een hogeschool of universiteit en ervaart bovendien op een veel jongere leeftijd al een veel slechtere gezondheid. Omdat de kloof tussen arm en rijk in Nederland steeds wijder wordt, dreigt ook het verschil tussen arme en rijke buurten verder te groeien. Kwetsbare groepen hebben dan ook het meest te winnen bij gezondere en socialere wijken. Het Sociaal Cultureel Planbureau stelt in het onderzoeksrapport 'Eigentijdse Ongelijkheid' (2023) dat er een aanzienlijke ongelijkheid in Nederland bestaat. "Die hangt niet alleen af van opleiding, beroep, inkomen en financieel vermogen (economisch kapitaal), maar ook van 'wie je kent' (sociaal kapitaal), 'waar je bij past' (cultureel kapitaal) en 'wie je bent' (persoonlijkheid: gezondheid en aantrekkelijkheid)".

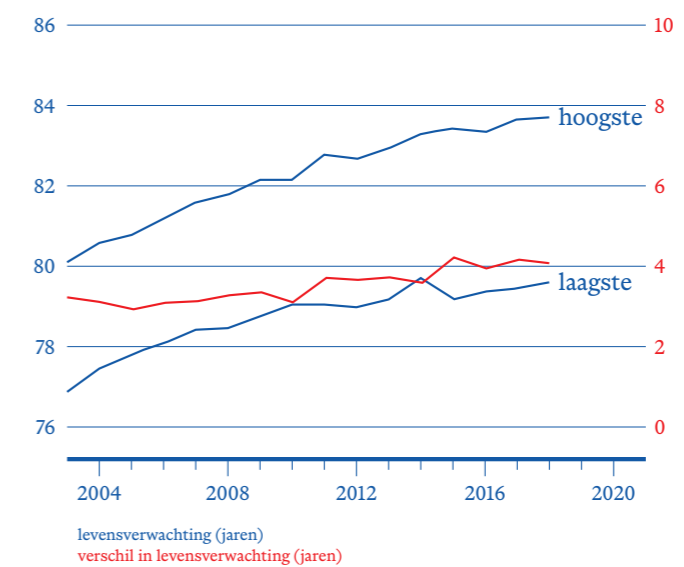
Een groot deel van de kwetsbare Nederlanders is oud. Dat deel zal, door verdere vergrijzing, blijven toenemen. Ouderen wonen over het algemeen een lange tijd in hetzelfde huis, in dezelfde buurt: mensen tussen de 60 en 80 verhuizen het minst van alle Nederlanders. Wellicht wordt er in de toekomst wel nóg minder verhuisd door ouderen, als de systemen voor mantelzorg en zorg aan huis verder ontwikkeld zijn, levensloopbestendige woningen standaard zijn, en onze buurten beter zijn ingericht op mindervalide bewoners.

Dit alles maakt dat oudere bewoners langdurige stakeholders zijn in een buurt, en dat ze een groot belang hebben bij een kwalitatieve gezonde en inclusieve leefomgeving gericht op ouderen levert daarom veel op - óók voor andere kwetsbare groepen.

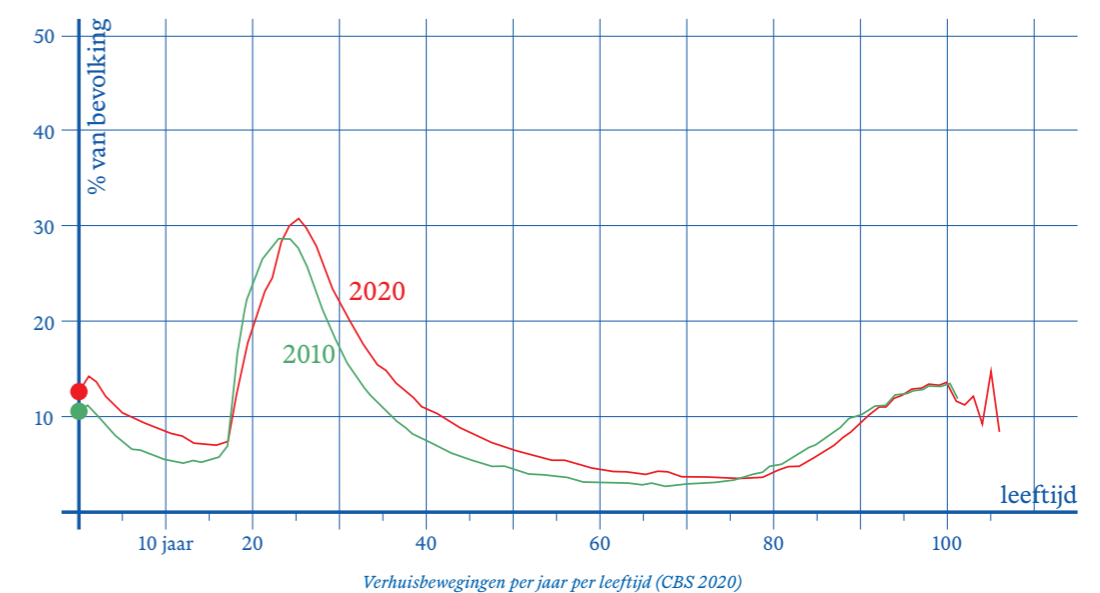
Het moet mogelijk zijn een wooncarrière te maken in de buurt en wanneer ouderen om zorg-redenen moeten verhuizen, moet dit zoveel mogelijk binnen de wijk gebeuren.

Levensverwachting en (zeer) goed ervaren gezondheid (CBS, RIVM 2020)

Levensverwachting in buurten met hoogste en laagste huishoudinkomens (PBL 2020)

Verhuisbewegingen per jaar per leeftijd (CBS 2020)

Praktijkvoorbeelden Stelling 2

“Wat goed is voor kwetsbare groepen is goed voor iedereen” (Leefbuurten)

Dit principe stelt dat bij ruimtelijk ontwerp voor een gezonde en sociale buurt het belangrijk is om te vertrekken vanuit de ervaringen en behoeften van de meest kwetsbare groepen. Als het ontwerp op deze groepen is ingesteld, profiteert iedereen daarvan en vindt de beweging plaats naar een inclusieve stad.

Het missen van cruciale capaciteiten zoals het niet, minder of anders kunnen lopen, zien, horen, begrijpen, of spreken leidt vaak tot benadeling en marginalisering. Dit kan mensen in verschillende levensfasen treffen, zoals kinderen die nog in ontwikkeling zijn en ouderen bij wie deze capaciteiten afnemen en mensen met mentaal en/of lichamelijke verschillen. Toegankelijk ontwerp van steden, buurten, straten, gebouwen en vervoer voor deze groepen betekent een ontwerp waarin de fysieke omgeving en voorzieningen zo goed mogelijk aansluiten bij persoonlijke capaciteiten en beperkingen, en dat er mogelijkheden voor ondersteuning zijn als deze aansluiting ontbreekt (Kennissalliantie Inclusieve en Toegankelijke Stad, 2023). Dit vergt een samenwerking tussen het sociale en het fysieke domein en maatwerk: verschillende soorten beperkingen vergen verschillende inclusieve oplossingen.

In veel ruimtelijk ontwerp ontbreekt het aan deze diversiteitslens en ligt de focus op fysieke beperkingen en toegankelijkheid. Sociale toegankelijkheid van ontmoetingsplekken is van belang voor iedereen. Onderzoek naar inclusieve wijken benadrukt dat diversiteit-sensitief ontwerp een combinatie biedt van generieke ontmoetingsplekken (winkels, cafés, parken, buurthuizen) en informele “drop-in” plekken waar specifieke groepen terecht kunnen die exclusie ervaren in generieke plekken vanwege bijvoorbeeld fysieke of mentale beperkingen. Ook is het van belang te erkennen dat niet voor alle beperkingen ruimtelijke of permanente fysieke aanpassingen nodig zijn maar dat sommige beperkingen meer gebaat zijn bij draagbare/tijdelijke technologie of hulpmiddelen.

Praktijkvoorbeeld: Westland

Toegankelijkheidstoets en Keurmerk - gemeente Westland en Waalwijk.

Op initiatief van Platform Gehandicapten Westland kent Westland het keurmerk Drempelvrij Westland.

Gebouwen krijgen het keurmerk als het voldoet aan de toegankelijkheidscriteria. Dit keurmerk stimuleert ondernemers gebouwen toegankelijk te maken voor iedereen. Tegelijkertijd dient het als bewustwordingsmiddel bij professionals binnen en buiten de gemeente, gebruikers en huurders van locaties.

foto's: Drempelvrij Westland

Praktijkvoorbeeld: Wooncirkels

Zorgorganisatie Leviaan heeft wooncirkels ontwikkeld om mensen met psychische kwetsbaarheden in hun eigen thuissituatie te laten wonen. De wooncirkels bestaan uit twee delen: een binnenste cirkel met 24-uurs zorg en faciliteiten in de buurt, en een bredere cirkel waar de begeleiding kan worden op- en afgeschaald. Cliënten met iPad-begeleiding wonen in de bredere cirkel rondom het kantoor. Grotere cirkels bieden meer mogelijkheden voor betaalbare woningen en hoogwaardige zorg.

Leviaan

Thuis in de wijk

In je eigen omgeving blijven wonen, ook als je tijdelijk meer of juist minder coaching en ondersteuning nodig hebt bij de stappen die jij zet richting je gewenste leven. Voor mensen met psychische of psychosociale kwetsbaarheden.

Tekst en illustraties: Leviaan

Stelling 3

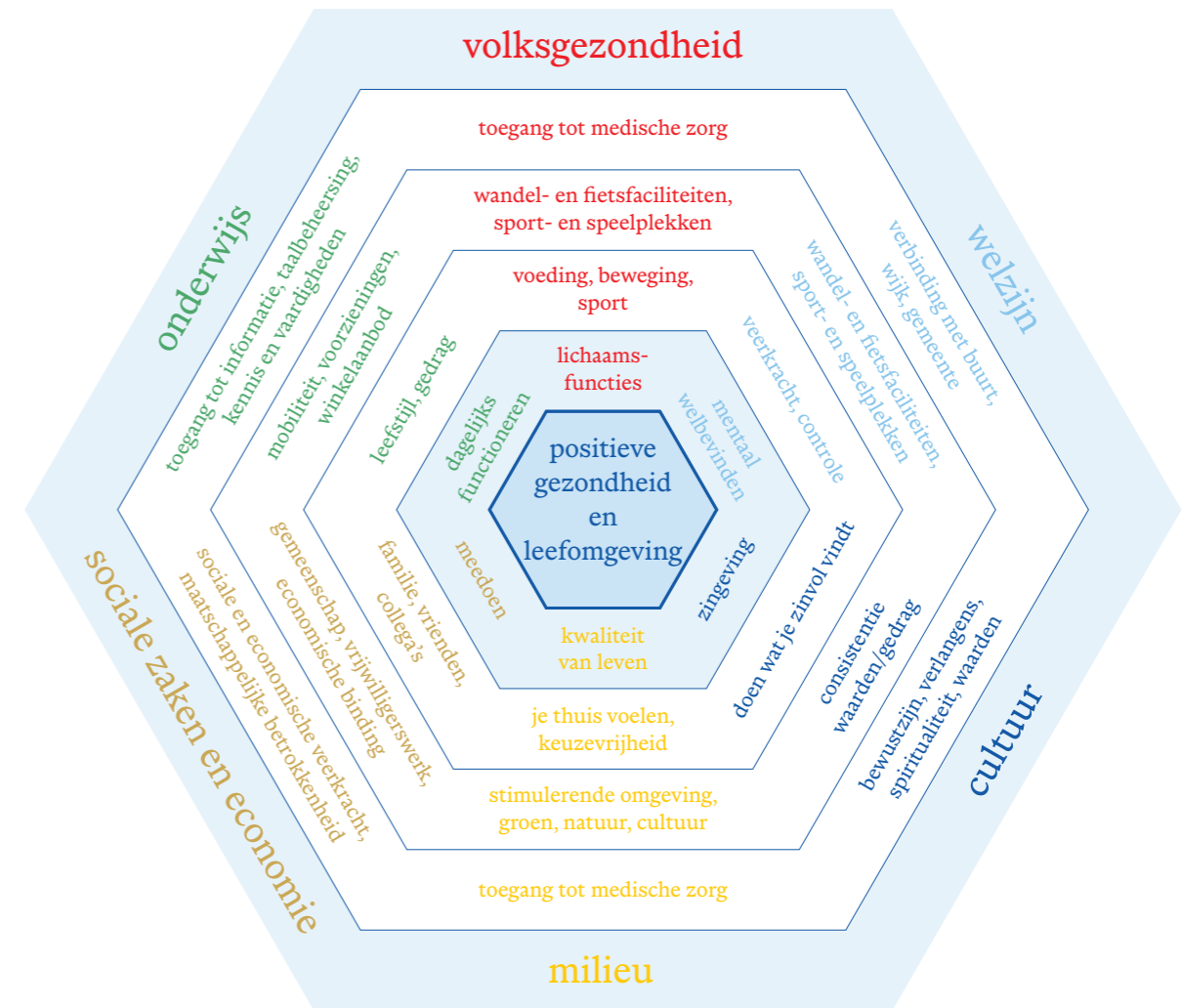
Gezondheid hangt nauw samen met keuzevrijheid en zeggenschap.

De WHO definieert de gezonde stad als “een stad die voortdurend fysieke en sociale omgevingen creëert en verbetert en die gemeenschapsbronnen uitbreidt, waardoor mensen elkaar wederzijds kunnen ondersteunen bij het uitvoeren van alle functies van het leven en het ontwikkelen van hun maximale potentieel.” Uit die definitie spreekt een blik op gezondheid die verder reikt dan alleen ziekte en genezing, en die veel overlap vertoont met de brede definitie van Positieve Gezondheid van Machteld Huber. Met die bredere benadering wordt bijgedragen aan het vermogen van mensen om met de fysieke, emotionele en sociale uitdagingen in het leven om te gaan. En om zo veel mogelijk eigen regie te voeren in het leven te voeren.

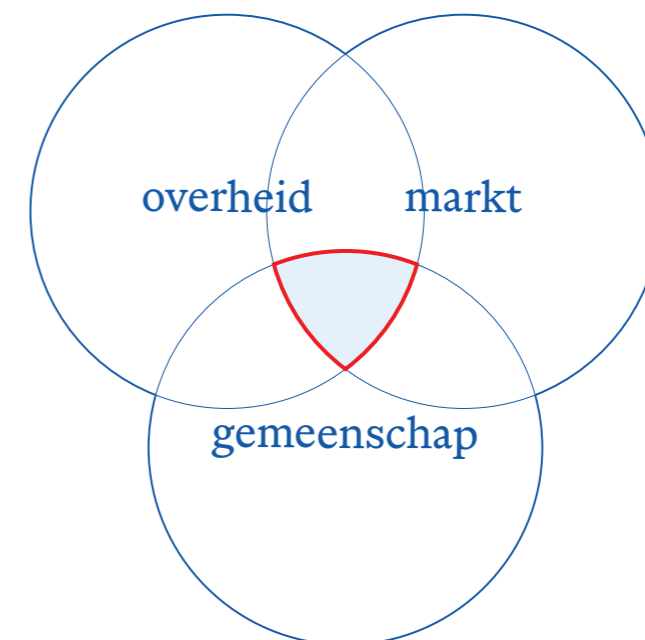
Want een gezonde buurt gaat (ook) over mentaal welzijn, over vormen van samenleven en over gelijkheid en gelijkwaardigheid. Gezondheid hangt daarin samen met individuele keuzes (roken, eetgewoonten), maar ook met leefomstandigheden in de buurt waar mensen niet altijd zeggenschap over hebben (zoals luchtkwaliteit,

bodemvervuiling of geluidsoverlast). De mate waarin mensen zeggenschap hebben over ontwikkelingen in de buurt gaat over het veranderende speelveld tussen overheid, gemeenschap en markt. Burger- en buurtorganisaties, coöperatieven en maatschappelijke initiatieven zijn belangrijk. Bewoners bieden waarde en kwaliteit aan diensten en hun leefomgeving. Het nieuwe speelveld in de driehoek van gemeenschap, markt en overheid

De mogelijkheden om te kiezen voor een gezond leven zijn niet eerlijk verdeeld. Dat betekent dat ingrijpen in sommige wijken meer noodzakelijk is dan in andere - in iedere geval zolang die ongelijkheid nog bestaat. Het verkleinen daarvan is essentieel: zeggenschap over het eigen leven en de inrichting van de directe leefomgeving zijn cruciaal voor het welbevinden. Middels participatie, co-creatie en nieuwe vormen van (lokaal en kleinschalig) opdrachtgeverschap kunnen bewoners zeggenschap over hun leefomgeving (terug)krijgen.

Integraal model voor Positieve Gezondheid en Leefomgeving (voorbeeldinvulling) (Louis Bolk Instituut)

Het nieuwe speelveld in de driehoek van gemeenschap, markt en overheid
Bron: WHO CARES Community of Practice

Praktijkvoorbeelden Stelling 3

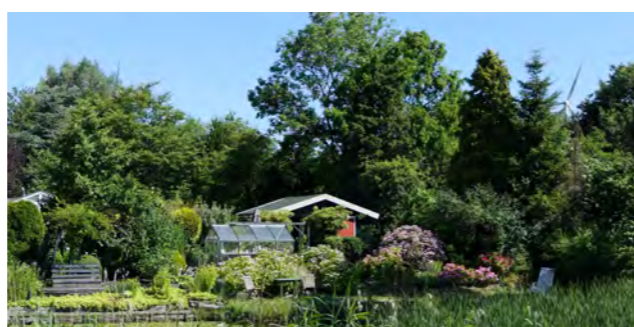
Participatie en zeggenschap spelen een belangrijke rol bij het bevorderen van gezondheid. Betrokkenheid bij besluitvorming over ruimtelijke inrichting kan leiden tot een betere mentale gezondheid en welzijn. Daarnaast draagt het bij aan een leefomgeving die meer past bij de diverse behoeften, belevingen en motivaties van mensen. Participatief behoeftenonderzoek ondersteunt zeggenschap en de ontwikkeling van toegankelijke en rechtvaardige buurten.

“Diversiteit in leefstijlen, leeftijd, religie, opleidingsniveau, seksuele identiteit maar ook digitalisering en social media hebben invloed op het gevoel van vertrouwdheid in buurten” (Uyterlinde, 2023).

Aspecten van diversiteit bieden additionele perspectieven op leefbaarheid, gezondheid, ontwerpen en ontwerpprocessen. Uit systematisch onderzoek blijkt dat mensen met lagere sociaaleconomische status in Europa meer baat hebben bij groene ruimte en parken dan mensen met een hogere sociaaleconomische status, onder meer omdat ze minder toegang hebben tot andere gezondheidsbevorderende bronnen (McAnirlin, Browning, Yoon, & Rigolon, 2021). In Nederland ontbreekt het in kwetsbare wijken vaak juist aan groen (de Vries, Buijs, & Snep, 2020). Een centrale les van verschillende initiatieven is dat, om diverse ervaringen en behoeften in beeld te brengen, grondig onderzoek en bewonersparticipatie noodzakelijk zijn en om daarbij actief mensen met verschillende leefstijlen, gender, opleidingsniveau, etc. te betrekken.

Praktijkvoorbeeld: Groenonderzoek

Groenonderzoek in de gemeente Amsterdam wijst uit dat bezoek van recreatiegebieden samenhangt met opleiding, inkomen en migratieachtergrond. Statistische data bieden slechts een algemene momentopname. Specifiek buurtonderzoek naar parken biedt een genuanceerd beeld ten aanzien van het gebruik en de beleving van groen door verschillende groepen in een kwetsbare wijk. Het heeft de verbetering van de inrichting van een park in Amsterdam richting gegeven. De herinrichting bleek effectief waarbij bewoners meer gebruik maakten van het park en er intensiever bewogen. De gezonde groenwijzer van de GGD Amsterdam ondersteunt daarnaast een dialoog over groenruimte. Het helpt bij het inventariseren van wensen en behoeftes van bewoners en geeft hen een plek in het ontwerp. Het is een inventarisatietool op basis waarvan in gesprek kan worden gegaan met diverse groepen bewoners voor het (her)ontwerpen of inrichten van groene ruimte.

Foto's: Gemeente Amsterdam, Grote Groenonderzoek

Praktijkvoorbeeld: Toegankelijkheid

Werken met ervaringsdeskundigen voor een Toegankelijke Stad (Zwolle). In dit project stonden ervaringsdeskundigen en hun belangenorganisaties centraal in het ontwerpen en begeleiden van interventies om de stad toegankelijker te maken. Werkzame elementen voor een effectieve benadering zijn: 1) zorg voor een betaalde ondersteuner van de belangenbehartigingsgroep. Hierdoor ontstaat continuïteit en stabiliteit. Door deze functie te beleggen bij een welzijnsorganisatie zijn de lijnen kort; 2) zet in op iemand vanuit de doelgroep zelf; 3) zorg voor diversiteit in de belangenbehartigingsgroep, zodat een breed palet aan belangen vertegenwoordigd zijn; 4) train de ervaringsdeskundigen, zodat zij overstijgend naar inclusie en toegankelijkheid kunnen kijken; 5) praat met de ervaringsdeskundigen en niet over hen; 6) betrek een stadsergonoom binnen de gemeentelijk organisatie die nauw samenwerkt met de belangenbehartigingsgroep om gesprekken tussen gemeente en belangengroepen te faciliteren.

Praktijkvoorbeeld: Groencoöperatie

De gemeente Ede heeft gebruik gemaakt van het uitdaagrecht waarbij het een overeenkomst is aangegaan met een groep bewoners verenigd in het bewonersbedrijf De Valk. De groep beslist voortaan over de inrichting en het beheer van de openbare ruimte in buurtschap de Valk. Aanleiding waren zorgen bij burgers dat voorgenomen bezuinigingen ten koste zouden gaan van de leefbaarheid en de kwaliteit van het buurtschap. Onder leiderschap van de coöperatie is het gebied verbeterd maar er zijn ook uitdagingen rond draagvlak en representatie van bewoners. Een constante reflectie vindt plaats over het waarborgen van de kwaliteit en de continuïteit van het initiatief.

Praktijkvoorbeeld: Actieonderzoek

Participatief actieonderzoek met kinderen en ouderen (Zwolle). Een voorbeeld van het uitwerken van het 8-80 principe (kinderen en ouderen moeten zelfstandig, veilig en prettig kunnen wonen en bewegen in een buurt), is het betrekken van ouderen en kinderen bij het identificeren van verbeteringen van de leefbaarheid en veiligheid in wijken. In Zwolle begon dat met een participatief actieonderzoek. Een werkgroep van ouderen deed daarin zelf onderzoek naar factoren die gezond en goed ouder worden bevorderen. Met kinderen werd er een photovoice project opgezet waarbij perspectieven van kinderen op de buurt werden verzameld en kleinschalige ruimtelijke aanpassingen in gang werden gezet.

Foto's: De Valkse Groencoöperatie

Stelling 4

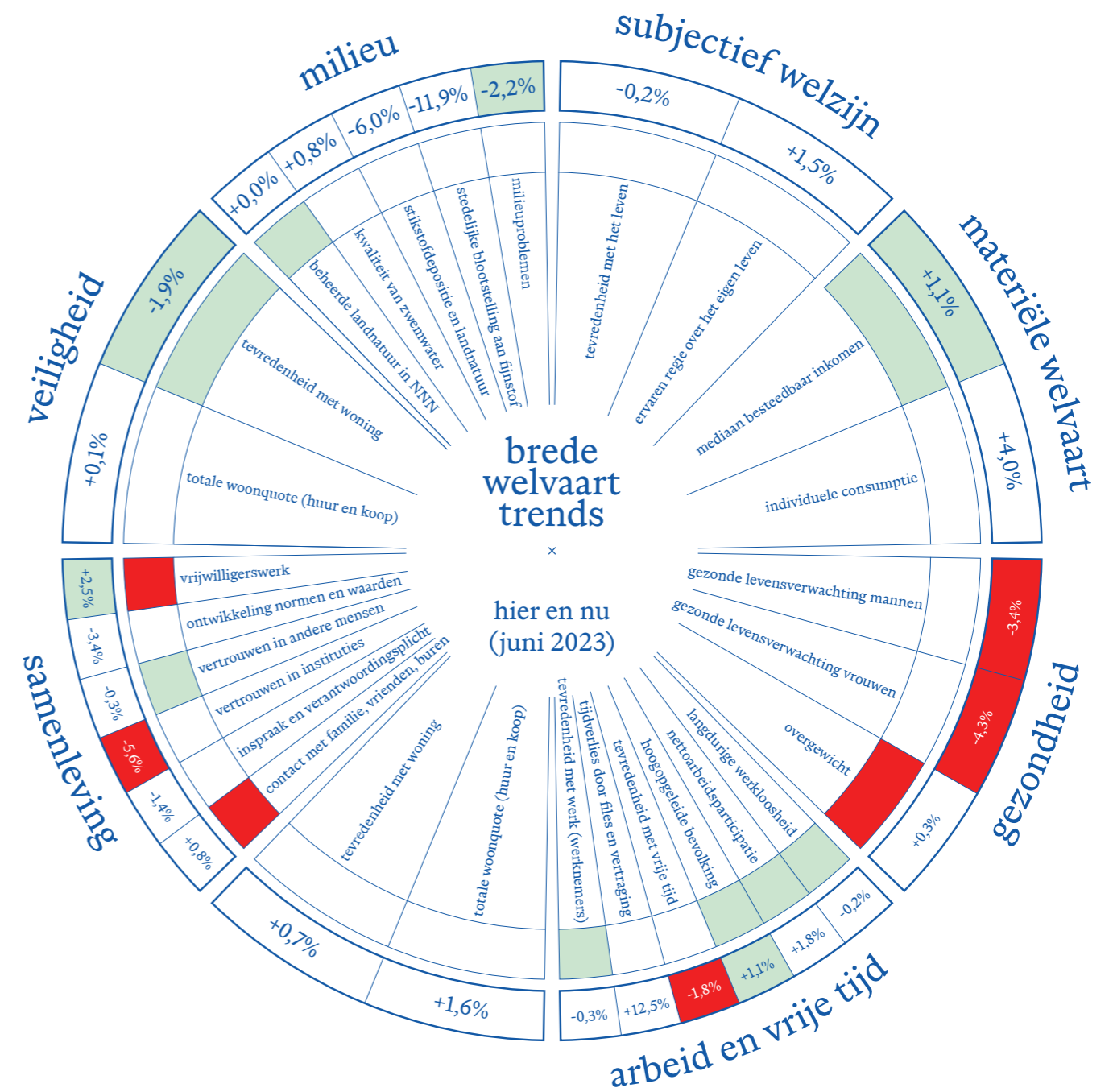
In complexiteit zijn betere antwoorden te vinden. Transities sorteren juist in samenhang het meeste effect.

De gezondheid van onze samenleving gaat niet alleen over huisartsen en ziekenhuizen. Voor een gezonde en sociale samenleving zijn zowel het fysieke als het sociale domein noodzakelijk. Want de gezonde en sociale stad is zowel een fysiek als een sociaal-economisch vraagstuk, waarvan de complexiteit de sleutel bevat tot succesvolle ingrepen.

Veel steden ondergaan op dit moment transities op het gebied van wonen, klimaat, energie en mobiliteit. (Zie ook het advies 'Ruimte maken voor ontmoeting'). Al deze transities - die tóch al moeten plaatsvinden - kunnen een positieve bijdrage leveren aan de gezonde en sociale stad, mits op de juiste manier ingezet. Het intelligent koppelen van ruimtelijke en sociale vraagstukken zal daarbij leiden tot betere oplossingen. Bovendien kan deze koppeling kosten reduceren. Het koppelen van transities vindt plaats op meerdere schaalniveaus, van stad, openbare ruimte tot de woning. Dankzij de koppeling worden meerdere effecten bereikt via één ingreep.

Daarbij dient anders gekeken te worden naar doelstellingen: geen nadruk op winst op de korte termijn, maar de lange-termijn visie waarbij de doelstellingen van brede welvaart worden meegenomen. "Brede welvaart betreft de kwaliteit van leven hier en nu, en de mate waarin deze ten koste gaat van de brede welvaart van latere generaties of van die van mensen elders in de wereld. Waar het bruto binnenlands product zich concentreert op de materiële aspecten van onze samenleving, zoals hoeveel we consumeren en produceren, en hoeveel geld we daarmee verdienen, gaat brede welvaart over alles wat van belang is voor een goede kwaliteit van leven. Een zekere mate van materiële welvaart is daarbij onmisbaar, maar uiteindelijk zijn het voor de meeste mensen juist immateriële zaken die bepalen of ze tevreden zijn met hun leven." (Bron: CBS.nl)

De vraag wat een gezonde en sociale stad oplevert, kan alleen worden beantwoord vanuit het perspectief van brede welvaart.

+2,5% mutatie (laatste jaar)
 langjarige trend (8 jaar)

Monitor Brede Welvaart (CBS 2023)

Praktijkvoorbeelden Stelling 4

Een aantal gemeenten heeft relevante visiedocumenten en leidraden ontwikkeld waar ontwerpteams en betrokkenen inspiratie uit kunnen opdoen en hun plannen kunnen vormgeven. Ze bieden een nieuw perspectief, bespreken de samenhang tussen transitie en diverse aspecten van gezondheid, sociaal welzijn en leefbaarheid en manieren om integraal ontwerpen te organiseren. Vaak zijn leidraden en toetskaders gemaakt in co-creatie en dienen ze als gespreksinstrument om dialoog op te bouwen met bewoners, ondernemers, bestuurders, woningcorporaties, maatschappelijke organisaties, of om pilotprojecten op te zetten om het lerend ontwerpen verder te versterken. Ze maken allen deel uit van een beweging naar holistisch kijken naar gezondheid en welzijn en bieden een vertrekpunt voor verandering op gemeente, buurt- en straatniveau voor het denken over en uitvoeren en organiseren van ruimtelijk ontwerp.

Praktijkvoorbeeld: Groningen

Ontwerpleidraad Leefkwaliteit Openbare Ruimte Groningen brengt in beeld hoe buurten met meer ruimte voor ontmoeting, voetgangers en fietsers en groen eruit ziet en toetst de mogelijkheden voor ontwikkeling in verschillende typen wijken vanuit vier samenhangende invalshoeken: mobiliteit, groenblauw, sociaal, beleving. Deze invalshoeken zijn gebaseerd op bestaande stedelijke beleidskaders, zoals de mobiliteitsvisie, de parkeervisie en de G6 voor de gezonde stad en op bewonersvisies die zijn opgehaald tijdens belevingswandelingen. Factoren van kwetsbaarheid worden met name behandeld vanuit het perspectief van mobiliteit waarbij het gaat om toegankelijkheid van de straat (obstakels, niveaoverschillen, geleidelijnen etc.) voor mensen met een fysieke beperking. voor het (her)ontwerpen of inrichten van groene ruimte.

Beelden: Felixx Landscape Architects & Planners

Praktijkvoorbeeld: Amsterdam

De Amsterdamse Gezondheidslogica biedt 12 door onderzoek onderbouwde principes voor een gezonde leefomgeving. De inrichting van een gezonde stad berust op transitie in individuele leefstijl, sociale verbanden, leef- en werkomstandigheden en omgevingsfactoren. Het vormt hiermee een handreiking en inspiratiebron voor het bevorderen van gezondheid in de brede zin in ruimtelijke plannen. Per principe worden een set concrete bouwstenen gepresenteerd om te gebruiken in ruimtelijke ontwerpen. Daarnaast is er een tool met interactieve tekeningen waarop te zien is hoe de bouwstenen voor een gezonde stad toegepast kunnen

Principes Gezonde Stad	Gezondheidsthema's						
	Bewegen	Ontmoeting en sociale verbinding	Rust en stilte	Gezond voedsel aanbod	Rookwijd	Schone lucht	Klimaat- en inktbestendige leefomgeving
1. Fietsers en voetgangers krijgen ruim baan	■	■	■	■	■	■	■
2. Een gezonde stad is een groene stad	■	■	■	■	■	■	■
3. De stad is een speeltuin	■	■	■	■	■	■	■
4. Spaart is om de hoek	■	■	■	■	■	■	■
5. Er is ruimte voor ontmoeting en verbinding	■	■	■	■	■	■	■
6. Drukke wordt afgewisseld met rust en stilte	■	■	■	■	■	■	■
7. Gezond voedsel is logisch en overal	■	■	■	■	■	■	■
8. Buurten zijn prettig voor ouderen	■	■	■	■	■	■	■
9. De schoolomgeving is gezond in het bijzonder	■	■	■	■	■	■	■
10. Er is schone lucht voor iedereen	■	■	■	■	■	■	■
11. De stad is bestand tegen klimaatverandering	■	■	■	■	■	■	■
12. Gebouwen en buitenruimten dragen bij aan gezondheid	■	■	■	■	■	■	■

Tabel: Amsterdamse Gezondheidslogica

Praktijkvoorbeeld: Vlaanderen

Ruimtelijke ontwerpprincipes voor Leefbuurten. De gids Leefbuurten uit 2021 en 2023 bieden inspiratie om van een gewone wijk in Vlaanderen een Leefbuurt te maken waar het aangenaam wandelen, fietsen en bewegen is. Het richt zich op een breed scala aan ruimtelijke opgaven die in samenhang worden aangepakt: bereikbaarheid, nabijheid, esthetiek, ecologie, proces (samenwerkingsverbanden) en presenteert inspirerende voorbeelden en heldere ontwerpprincipes. De gids bevat voorbeelden (de wijken Posthoorn, Moortebek, Bosveld) waarbij in eerste instantie een ééndimensionaal probleem werd vastgesteld (verdichting, teveel verkeer, sluipverkeer of onderhoudskosten groen) maar waarvan in tweede instantie de koppelkansen werden ingezien. Terwijl de urgente ruimtelijke problemen de basis voor een nieuw ontwerp vormen, worden principes als klimaatadaptatie, leefbaarheid, ontmoeting en sociale doelen daaraan gekoppeld om brede gezondheid en leefbaarheid in samenhang aan te pakken.

Beelden: 1010 Architecture Urbanism en Overlant

Stelling 5

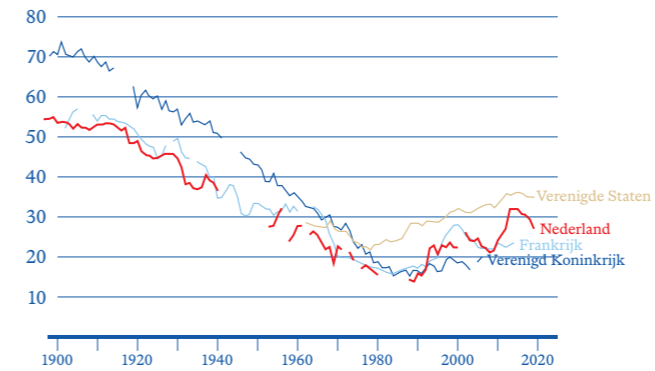
Kosten en baten van een gezondere buurt kunnen en moeten rechtvaardig worden verdeeld.

Rekenmodellen voor investeringen in een stad gaan gewoonlijk uit van een balans tussen baten en lasten. Per project wordt deze balans opgemaakt. Maar de baten van een gezonde en sociale stad laten zich niet berekenen op individueel projectniveau. De plek waar de lasten worden gedragen is vaak een andere dan waar de baten terecht komen. (Voorbeeld: een groene straat aangelegd door de gemeente levert hogere huizenprijzen op voor de projectontwikkelaar. Of: de lasten voor slechte luchtkwaliteit in de buurt worden niet verhaald op de fabriek verderop). De samenhang tussen verschillende ontwikkelingen in de stad is groter dan de optelsom van verschillende deelprojecten. Het zoeken naar een rechtvaardige verdeling tussen kosten en baten is essentieel voor een gezonde en sociale stad. Vraagstukken als de klimaattransitie treffen immers de samenleving als geheel - de lasten daarvan zullen moeten gedragen worden door de sterkste schouders, hoewel dit momenteel vaak niet het geval is (diagram).

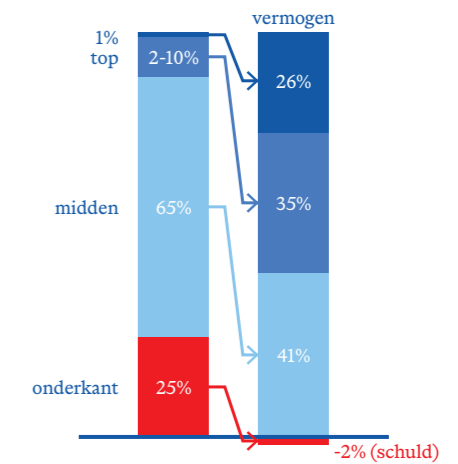
We hebben bovendien gezien dat de kosten van gezondheidsvraagstukken zoals corona niet evenredig verdeeld worden. De zwakste schouders hebben daar de grootste lasten gedragen, de sterke schouders hebben winst gemaakt.

Deze rechtvaardige verdeling van kosten en baten geldt ook voor de tijd. De opbrengst van investeringen wordt vaak pas op de lange termijn zichtbaar. Net als de consequenties voor maatregelen die we nu nemen. Daarbij moet de lange termijn altijd in ogenschouw worden genomen: Onze gezondheid mag die van toekomstige generaties niet hypothekeren.

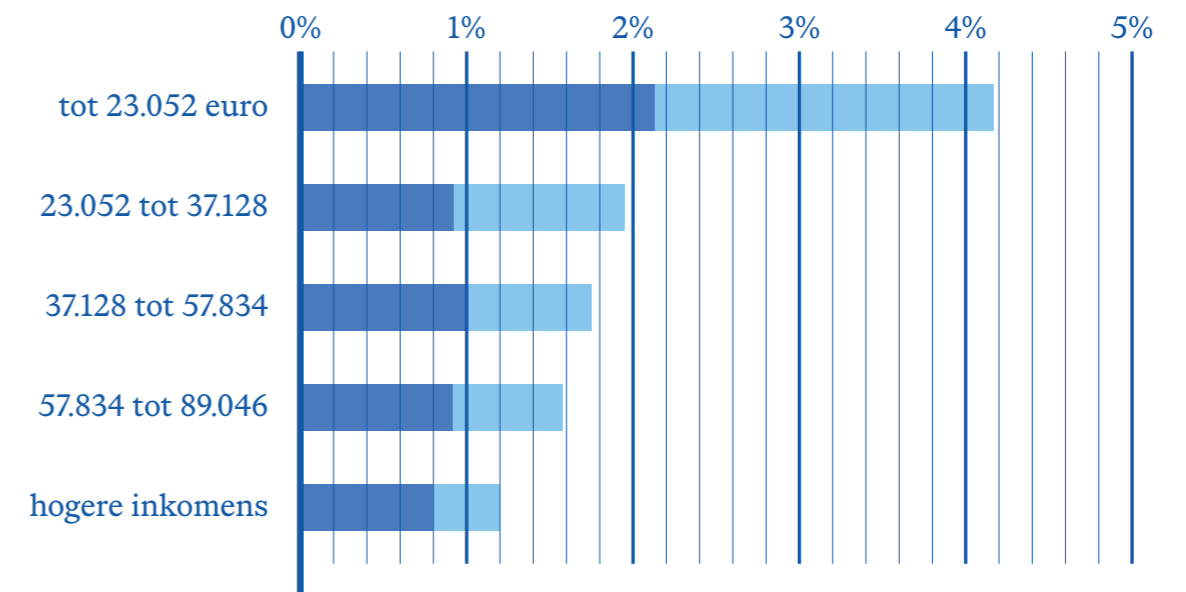
Een gezonde en sociale stad is daarom naast een ontwerpvoorbeeld ook een zaak van financiën, grondpolitiek en regelgeving. Publieke waarden moeten daarin hoger worden gewaardeerd dan economische waarden.

Aandeel van totale vermogen in handen van top één procent meest vermogende huishoudens (ESB, 2019)

Vermogensverdeling onder de Nederlandse huishoudens (zonder pensioenen) (NRC, IBO, 2022)

deel van het inkomen dat iemand kwijt is aan klimaatlasten situatie bij huidig beleid na doorvoering van alle maatregelen in het regeerakkoord (2017)

Hoe lager het inkomen, hoe harder klimaatlasten aankomen (De Volkskrant, CE Delft, 2018)

Praktijkvoorbeelden Stelling 5

Ontwerpvisies en ambitiekaders hebben impliciet of expliciet invloed op rechtvaardigheid in termen van rechtvaardige processen (participatie en besluitvorming) en rechtvaardige uitkomsten (gelijkwaardigheid in aspecten van gezondheid en sociale doeleinden of verdeling van verschillende ruimtelijke aanpassingen). Een advies is om de verdeling van ambities voor verschillende opgaven te overdenken, bespreken en expliciet te maken.

Praktijkvoorbeeld: Groen en Sociaal

Gelijkwaardige aandacht voor “groen” en “sociaal”. In de Vlaamse gemeente Dilbeek ontwikkelde een ontwerpteam in overleg met bewoners de “regel van drie” waarbij het principe voor elk nieuw ontwerp of aanpassing wordt aangehouden dat er gelijkwaardige aandacht wordt gegeven aan verblijven, bewegen en natuur. In de wijk Bosveld in het dorp Mol werd de aandacht voor verdeling van verschillende elementen van “natuur” nog nader uitgewerkt in functioneel, sociaal, kijk, en gebruiksgroen (Leefbuurten, 2023). Door toegang te bieden tot verschillende soorten groene ruimtes (speeltuinen, parken, recreatievoorzieningen) kunnen alle bewoners profiteren van een gezonde en aangename omgeving ongeacht hun sociaaleconomische

Beelden: Vectris Mobiliteit & Ontwerp

Praktijkvoorbeeld: Just City Index

De Just City Index bestaat uit 12 waarden die richtinggevend zijn voor het ontwerpen van rechtvaardige steden en buurten. Het is daarmee mogelijk een gesprek te voeren over wat een rechtvaardige stad is en hoe ontwerp en planning bijdragen aan omstandigheden van rechtvaardigheid in steden, buurten en in het publieke domein. Om bijvoorbeeld gelijkwaardigheid bij het ontwerpen van de publieke ruimte te realiseren dient er vergelijkend te worden gekeken naar de verdeling van middelen en investeringen in andere vergelijkbare buurten; de status van leven, wonen en ondernemen in vergelijkbare buurten en de rechten en de macht die verschillende typen stakeholders hebben in vergelijkbare buurten in de stad.

Praktijkvoorbeeld: Verbinding

Gelijkwaardige aandacht voor drie vormen van “verbinding”. In het programma Lokaal Samenwerken in Zorgzame Buurten staat het lokaal organiseren van formele en informele zorg voor kwetsbare ouderen en het bevorderen van sociale verbinding centraal. Het programma heeft een nieuwe manier van kijken naar een integrale benadering. Die wordt begrepen als het ondersteunen van drie soorten verbindingen om gezonde en sociale buurten te realiseren: verbindende activiteit, verbindende figuur en verbindende plek. De voorbeeldprojecten laten zien dat dat laatste, de plek, niet hoeft te gaan om een nieuw ruimtelijk ontwerp maar, voor deze doelgroep, bestaat uit het aanpassen van bestaande ontmoetingsplekken.

Onderzoek: Kosten en baten

Onderzoek: Rechtvaardigheid in verdeling van kosten en baten tussen zittende en nieuwe wijkbewoners. Wijkverbetering door het aantrekken van kapitaalkrachtige bewoners is vaak een doelbewust proces van lokale overheden. Waar in de jaren '60 van de vorige eeuw geleidelijk huis voor huis werd verbeterd door particulieren, wordt nu in één keer een nieuwe woontoren met honderden appartementen in een oude volksbuurt gezet. Rechtvaardige verdeling van kosten en baten van deze vorm van wijkverbetering door gentrificatie kan in het geding komen. Het kan voor de zittende wijkbewoners leiden tot een hoger risico op verminderde gezondheid, hart- en vaatziekten, kanker en mentale klachten vanwege de stress die het proces van verdringing veroorzaakt. Maar ook doordat arme bewoners na verhuizing vaak in een slechtere woonomgeving terecht komen, zonder betaalbaar gezond eten, sportfaciliteiten of wandelpaden (Kern, 2022).

Stelling 6

Nabijheid van voorzieningen draagt bij aan een betere ervaren gezondheid.

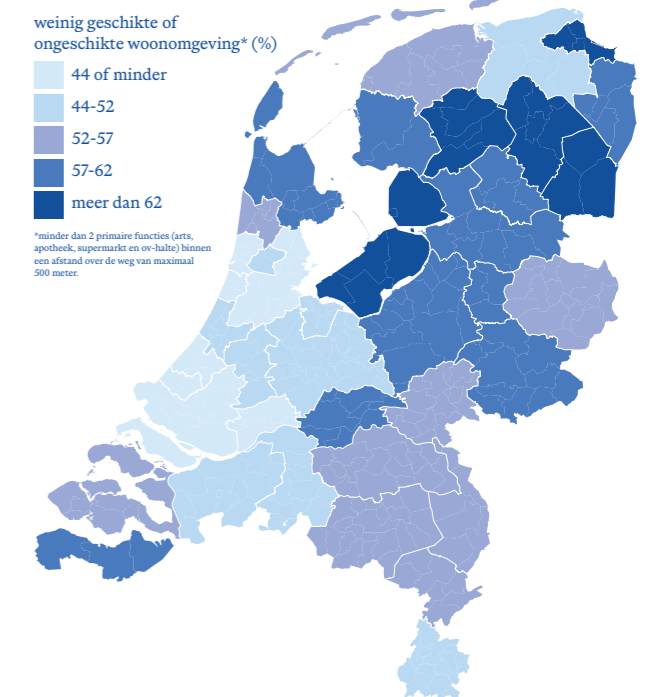
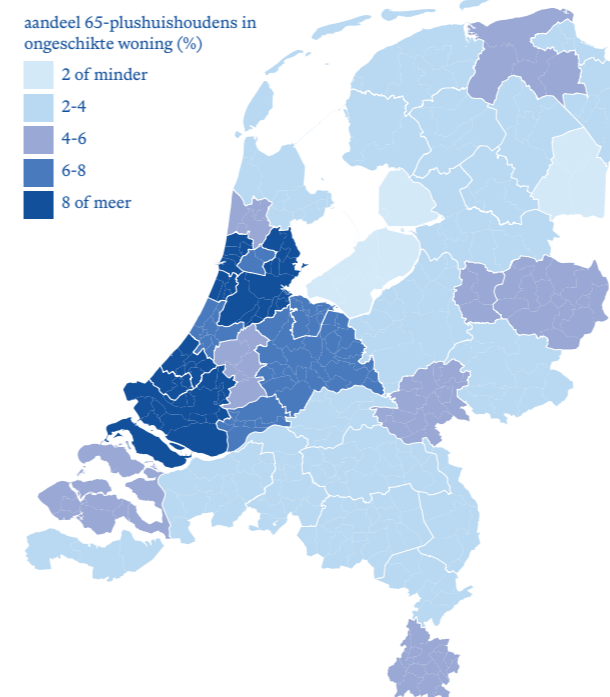
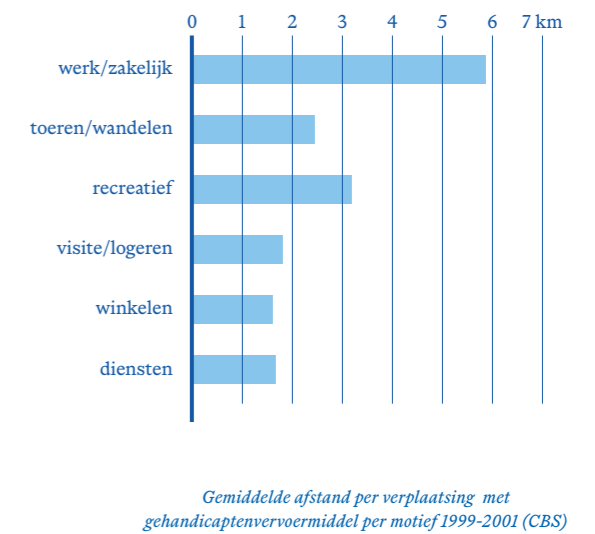
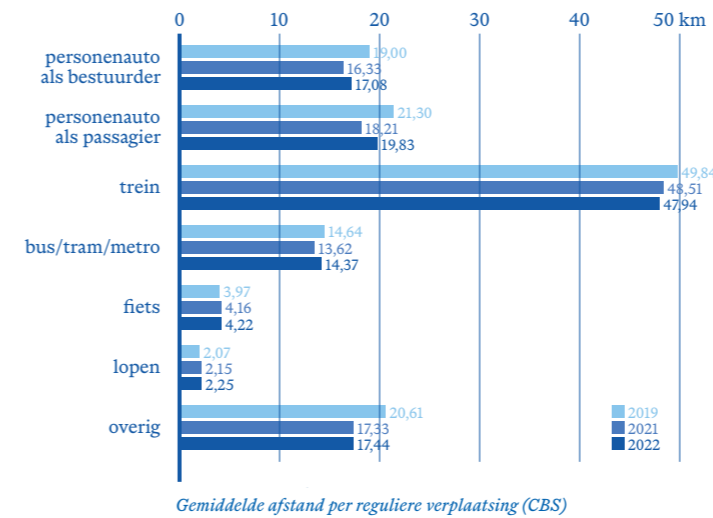
Een gezonde en sociale buurt heeft voldoende voorzieningen (commercieel en maatschappelijk vastgoed) op loopafstand om zelfstandig te kunnen wonen en in primaire levensbehoeften te kunnen voorzien. Maar veel buurten in Nederland hebben onvoldoende voorzieningen. Het [PlanBureau voor de Leefomgeving](#) (PBL) stelt dat de supermarkt, huisarts, apotheek en OV-haltes vaak niet op loopafstand zijn, waarmee de woonomgeving functioneel ongeschikt is voor ouderen of mensen met een beperking. Primaire voorzieningen dienen op een loopafstand binnen 500 meter (over de weg) vanaf de woning bereikbaar te zijn. De afstand van 500 meter staat gelijk aan 10 tot 20 minuten wandelen voor 70+-ouderen zonder beperking. Ouderen met een rollator leggen in die tijd ongeveer 200 meter af.

Het tekort aan nabijheid van voorzieningen voor ouderen tekent zich paradoxaal genoeg voornamelijk af in buurten waar juist wél veel geschikte (rolstoeltoegankelijke) woningen voor ouderen staan. Daarmee is de woning weliswaar geschikt om langer thuis te blijven, maar de buurt niet. Het voorzieningenniveau moet op schaal van

de buurt omhoog gebracht worden, om de functionele en sociale infrastructuur van de buurt te verbeteren.

Onderzoek van de RVS en het CRa voegt daar nog de volgende nuance aan toe in het rapport [Ruimte maken voor ontmoeting](#): 'Een sociale infrastructuur omvat veel meer dan de in veel beleidsteksten aangehaalde 'buurthuizen, bankjes en buurtmoestuinen', hoe belangrijk die ook zijn. Die diversiteit wordt onderstreept door een internationale, systematische analyse. Die laat zien dat juist verlaten of 'open' ruimtes en plekken essentieel zijn, zoals leegstaande kerken of braakliggende industrieterreinen. Daar kunnen bijvoorbeeld festivals, markten, pop-upwinkels of 'huiskamers' ontstaan, of ze kunnen een nieuw leven krijgen als (publieke) ontmoetingsplek.'

Voor een sociale en gezonde buurt is het dus niet alleen van belang om voldoende nabijheid van (maatschappelijke) voorzieningen te hebben, maar ook daar voldoende zeggenschap over te hebben en eigenaarschap over te kunnen nemen.

Veel voor 65-plussers geschikte woningen staan in een voor hen ongeschikte woonomgeving - en omgekeerd (BAG, REISinformatiegroep, CBS, RIGO; bewerkingen RIGO/PBL)

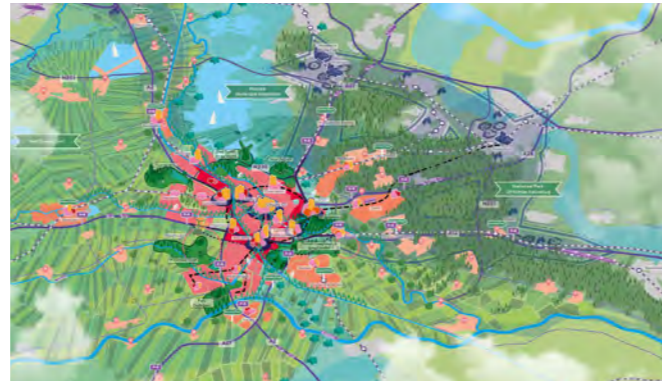
Praktijkvoorbeelden Stelling 6

Initiatieven gericht op het verbeteren van de nabijheid voor ontmoeting en voorzieningen kunnen verschillende aspecten omvatten, van het ontwikkelen van wijken met een gelijkwaardige verdeling tussen wonen, werken, en recreatie, tot het mengen van commercieel en sociale functies in gebouwen en het versterken van buurtcentra. Op ouderen gerichte interventies richten zich bijvoorbeeld op toegankelijkheid en mobiliteit en het versterken van het netwerk van fysieke en sociale ontmoetingsplekken.

Praktijkvoorbeeld: Utrecht Nabij

Ontwikkelperspectief Utrecht Nabij.

Nabijheid in deze visie betekent dat werk, school, winkels, gezondheidszorg, sport, recreatie en landschap zoveel mogelijk vanuit huis te bereiken zijn. Dit geldt niet alleen voor het stedelijk gebied, maar ook voor de grote en kleine kernen. Bereikbaarheid van stad en regio wordt gezien als de belangrijkste voorwaarde voor de groei van wonen en werken. De uitwerking is gevat in een aantal principes die leidend zijn voor toekomstige woningbouw, verdichting, groen, economie, en het bevorderen van veilige, gezonde en multimodale mobiliteit.

Beeld: Gemeente Utrecht i.s.m. MUST Stedenbouw

Praktijkvoorbeelden: ruimtelijke ontwerpprincipes voor ouderen

Diverse studies en initiatieven bieden inzicht in ontwerpdoelstellingen voor het bevorderen van een gezonde leefomgeving en sociale verbinding voor ouderen. Naast het verbeteren van de kwaliteit van de leefomgeving, hebben ontwerp en aanpassingen in de publieke ruimte en de gebouwde omgeving tot doel het ondersteunen van zelfstandig wonen en de organisatie van zorg en het tegengaan van groeiende eenzaamheid. Aandacht gaat uit naar:

- Aantrekkelijke, veilige en directe wandel- en fietsroutes
- Bewegvriendelijke omgeving, bijv. routes met een combinatie van wandelen en beweegoefeningen
- Laagdrempelige plekken en ruimtes voor ontmoeting in de buurt langs routes, in woonblokken en in woningen
- Dementievriendelijke omgeving met woningen, wooncomplexen, openbare ruimte en gebouwen die veilig, vertrouwd en herkenbaar zijn.
- Bereikbaarheid en nabijheid van voorzieningen
- “Zachte banden en sterke netwerken” wat refereert naar thuisvoelen, elkaar kennen en vertrouwen
- Bevorderen en waarborgen van waardigheid van bewoners.

“Ontmoeting heeft een domino-effect, waarbij verbinding tussen buurtbewoners en organisaties en tussen organisaties onderling bewoners toeleidt naar de gezondheid- en welzijnsprofessionals van de eerste lijn.”
(Zorgzame buurten).

KWIEK Bewegroute

Praktijkvoorbeeld: bewegroutes

Wandelroutes voor ouderen met oefeningen voor balans, kracht en uithoudingsvermogen die gebruik maken van het straatmeubilair. KWIEK bewegroutes, Gemeente Nijmegen, Bewegroutes Diepenveen (GGD GHOR Nederland, 2021). Dementievriendelijke buurtpaden dagen uit tot beweging, zijn rolstoeltoegankelijk en stimuleren de zintuigen; beweeg- en beleefstuinen rond zorgcentra hebben soortgelijke effecten.

Praktijkvoorbeeld: Michi Noeki

Er zijn vele voorbeelden van kleine initiatieven die bestaande gebouwen of plekken optimaliseren om (kleine) ontmoetingen te faciliteren. Michi-Noeki's zijn informele, laagdrempelige pleisterplaatsen in de wijk die gericht zijn op ontmoeten, toiletbezoek, en kopje koffie. In Groningen is deze halteplaats gecreëerd voor het deel van de wijkbevolking dat geen toegang heeft tot (nabije) sociale infrastructuur. Op basis van eerder onderzoek wordt verwacht dat de voorziening kan bijdragen aan het welzijn van bewoners, sociale en politieke participatie, en de leefbaarheid van de buurt.

Ontwerp en beeld: Volmer en Partners / Kantelingen / DNArchitectuur

Aandachtspunten proces- en organisatie

De meeste landelijke en lokale programma's ter bevordering van gezondheid en leefbaarheid benadrukken het belang van een integrale aanpak, samenwerking, regie en participatie. Dit geldt ook voor de strategieën en initiatieven voor ruimtelijk ontwerp voor gezonde en sociale buurten. De meest besproken proces- en organisatieprincipes uit evaluaties en praktijkvoorbeelden vatten we samen in 5 principes voor de organisatie en processen van ontwerpen voor een gezonde en sociale buurt op buurtniveau en 2 voorwaardenscheppende principes die het proces op buurtniveau ondersteunen.

Principes op buurtniveau

1. Vertrek vanuit een ervaren urgentie

Terwijl een gemeentelijke visie of ambitiekader toekomstgericht is, en vertrekt vanuit potentie en kansen, is het van belang om op buurtniveau juist te vertrekken vanuit een concreet vraagstuk (onderhoud publieke ruimte), probleem (verkeersonveiligheid) of initiatief (bewonersgroep die wijk wil verduurzamen) en van daaruit de mogelijke koppelingen met andere gezondheids- of sociale vraagstukken te identificeren.

2. Kennis, ervaring en creativiteit benutten en oogsten

Een effectieve projectdefinitie begint met het verkennen en oogsten van verschillende perspectieven, kennis en ervaringen over de specifieke uitdagingen of kansen in de buurt. Centraal staan de ervaringen van (toekomstige) bewoners en gebruikers van openbare ruimte, gebouwen en voorzieningen. Het samenbrengen van verschillende perspectieven kan op veel manieren, bijvoorbeeld door gezamenlijke buurtverkenningen, behoefte en wensenonderzoek met ouderen, in combinatie met beschikbare data uit onderzoek.

Participatieve benaderingen zijn waardevol voor stakeholders om elkaars standpunten te leren kennen, ook de in eerste instantie tegengestelde belangen. Ze krijgen daardoor inzicht in de complexiteit en kansen van het project en in de noodzaak gemeenschappelijke doelen te formuleren. Ook het samenbrengen van professionals uit het fysiek en sociaal domein, maar ook uit de zorg en culturele sector nodigt deelnemers uit buiten de grenzen te kijken. Participatieve benaderingen hebben een grotere kans van slagen als er vooraf afspraken worden gemaakt over het doel van participatie en de bijbehorende randvoorwaarden. Doorloop daarvoor bijvoorbeeld het stappenplan in de 'handreiking bewonersparticipatie bij de inrichting van een gezonde leefomgeving'. 'Handreiking bewonersparticipatie' (RIVM), 'Inspiratiegids participatie' (GGD GHOR Nederland, 2021).

3. Buurt als sleutelplek

"De buurt is geen eiland" (Leefbuurten, 2021)

De buurt is de plek waar alles samenkomt, het is de plek tussen gemeente en bewoner, tussen macro en microniveau. Buurt -of wijkgericht werken vergt werken tussen verschillende niveaus: van gemeente tot straat en regelmatig ook buitengemeentelijk. De buurt heeft een makelaarspositie waarbij kennis, ervaringen, belangen constant worden uitgewisseld en afgewogen tussen niveau's en diverse belangen. Het is belangrijk om buurtontwerpen in te bedden in de verschillende (boven)gemeentelijke inhoudelijke kaders zoals de woon(zorg)visie, omgevingsvisie, mobiliteitsplan etc. en anderzijds om zo goed mogelijk de belangen van bewoners in kaart te brengen en initiatieven bottom-up te agenderen bij de gemeenten, vastgoed en zorgactoren. Zowel in grootschalige ruimtelijke vernieuwingen als in kleine aanpassingen in bestaande wijken en straten, treedt vaak een intermediair of procesbegeleider op die deze uitwisseling en afstemming faciliteert. Deze persoon is onafhankelijk, heeft een duidelijk mandaat en is in staat tot verbinden, schuren en confronteren. Ook kan het instellen van een stuurgroep met bestuurders van betrokken partijen de bestuurlijke verankering waarborgen.

4. Leiderschap en capaciteit

Veel buurtinitiatieven staan of vallen bij effectief lokaal leiderschap: een wijkregisseur, opbouwwerker, of ondersteuningscoördinator die initiatieven en projecten starten en gedurende een langere tijd blijven dragen. Vaak hangen "best practices" af van deze "best persons". De rol zal afhangen van het doel van het initiatief en de duur ervan. Veel beginnende initiatieven ontstaan vanuit een gedreven en ervaren (groep) bewoner(s). Soms wordt een externe procesfacilitator aangesteld die verschillende taken en verantwoordelijkheden in het initiatief coördineert, zorgt voor efficiënte samenwerking en communicatie. Vanwege het samenkomen van vaak tegengestelde belangen zijn facilitatie- en bemiddelingsvaardigheden essentieel. Daarnaast kan een regisseur de rol van intermediair spelen tussen buurtbewoners en de gemeente en belangen van buurtbewoners behartigen en onderhandelen met relevante stakeholders. Voorwaarden voor het goed functioneren van zo'n intermediair is wel dat er stabiliteit wordt geboden (bijvoorbeeld langer lopende subsidies), regels en verantwoording flexibel zijn, er bondgenoten zijn die de intermediair ondersteunen, erkenning en aandacht voor persoonlijke ontwikkeling (van Hulst & Matelski, 2020).

5. Integraal werken en participatie

"Samenwerking tussen het fysiek en het sociaal domein is nog niet vanzelfsprekend. Beide domeinen hebben elkaar veel te bieden: het fysiek domein heeft de instrumenten in handen om de fysieke leefomgeving gezond in te richten. Het sociaal domein kan het fysiek domein helpen met het integraal kijken naar de leefomgeving en kijken wat nodig is vanuit de inwoners" (GGD GHOR Nederland, 2021).

Integraal werken is geen doel op zich maar een middel en de noodzaak ervan komt voort uit de ambities en doelstellingen van een visie of programma. Integraal werken kan op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. Het kan gaan over het inhoudelijk verbinden van (fysieke en sociale) domeinen maar, vooral op buurtniveau, ook om het verbinden van verschillende soorten kennis en met name de integratie van ervaringskennis van bewoners, vooral als het gaat om kwetsbare bewoners.

Ondersteunende voorwaarden

6. Een duidelijk gedeeld en onderbouwd ambitiekader

De aanleiding tot het herontwerpen of aanpassen van de openbare ruimte voor gezondheid en sociale samenhang en de urgentie vormen het startpunt voor het ontwikkelen van een gezamenlijke ambitie op buurtniveau. Die ambitie kan echter niet worden gerealiseerd zonder een gemeentelijke visie en beleidssteun. Op bestuurlijk (gemeente) niveau dienen duidelijke kaders voor buurtinitiatieven te worden ontwikkeld waarin beleidskeuzes worden onderbouwd.

Het onderbouwen kan door middel van consultatie- en participatieprocessen zoals beschreven onder (2), maar ook door kwantitatieve data te verzamelen of van bestaande data gebruik te maken. Kwantitatieve data ondersteunen objectieve besluitvorming en effectiviteitsevaluaties achteraf maar bieden een moment opname. Ze bieden echter minder inzicht in 'zachtere waarden' voor de leefomgeving, zoals beweegvriendelijkheid, groen en sociale cohesie, die moeilijker zijn te kwantificeren (RIVM, 2021). Daarom is het van belang om ambities ook kwalitatief en procesmatig te onderbouwen door middel van, onder andere, kwalitatieve belevings- en ervaringsdata die helpen cijfers te contextualiseren en te duiden.

7. Lerende benadering, communicatie en lange adem

In het geval van integrale ontwerpprojecten die meerdere doelstellingen kennen, is het van belang een meerjarig plan te ontwikkelen met een generatie als horizon en flexibiliteit in de uitvoering. Eerdere ervaringen met de realisatie van leefbare buurten laten zien dat ook voor relatief kleine projecten een lerende benadering de kansen op het behalen van zowel proces -als ontwerpdoelen vergroot. Langdurige en lerende benaderingen vergen geduld dat niet altijd op te brengen is en waardoor draagvlak kan verminderen. Het momentum voor verandering kan vastgehouden worden door het opzetten van tijdelijke opstellingen en experimenten. In het Vlaamse dorp Muizen werd gewerkt met visuele toekomstbeelden voor dialoog met bewoners en de inzet van kunstenaars voor verbeelding en tastbaarheid.

Verdiepende Bijlage 1

Perspectieven op een gezonde en sociale buurt

Wat is een gezonde en sociale leefomgeving voor de buurt? Voor het kennisdossier BuurtSaam is geen vastomlijnde definitie opgesteld, maar zijn relevante perspectieven op een rij gezet. In het hierna volgende katern volgen elementen waar op ingespeeld kan worden bij de aanpak. Een bewoner kijkt anders naar zijn eigen buurt dan een ontwerper, een community builder, een vastgoedeigenaar, wijkmanager of ruimtelijke strateeg. Zij nemen verschillende aspecten in overweging en hanteren verschillende definities van “gezondheid” en “sociale samenhang”. Daardoor ontstaat ook verschil in wat ervoor nodig is om gezonde en sociale buurten te realiseren, behouden en resultaten te meten.

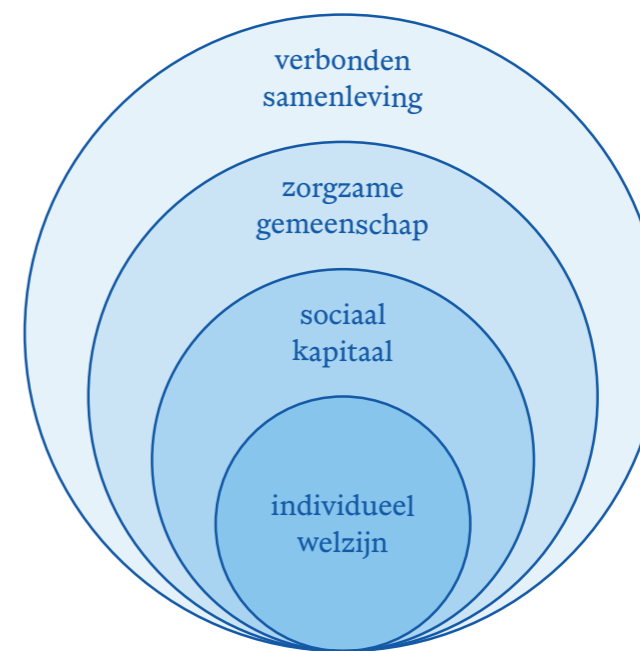
Het verbeteren van de leefomgeving begint bij het gezamenlijk onderzoeken van de gezondheids- en sociale problematiek om vervolgens gezamenlijk een verandervisie te ontwikkelen of te (her)definiëren. Die visie en onderliggende waarden bepalen vervolgens waar in het (her)ontwerpen van buurten de nadruk op ligt.

Perspectieven

Wat is een gezonde en sociale buurt? Een bewoner kijkt anders naar zijn eigen buurt dan een ontwerper, een community builder, een vastgoedeigenaar, wijkmanager of ruimtelijke strateeg. Zij nemen verschillende aspecten in overweging en hanteren verschillende definities van “gezondheid” en “sociale samenhang”. Daardoor ontstaat ook verschil in wat ervoor nodig is om gezonde en sociale buurten te realiseren, behouden en resultaten te meten. Het verbeteren van de leefomgeving begint bij het gezamenlijk onderzoeken van de gezondheids- en sociale problematiek om vervolgens gezamenlijk een verandering te ontwikkelen of te (her)definiëren. Die visie en onderliggende waarden bepalen vervolgens waar in het (her)ontwerpen van buurten de nadruk op ligt. Het kennisdossier biedt geen vastomlijnde definitie, maar zet relevante perspectieven op een rij.

Relevante perspectieven op een gezonde en sociale buurt

- **Een leefomgeving die gezondheid bevordert en beschermt**
“De leefomgeving waarin we wonen, werken en leven heeft invloed op onze gezondheid. Een gezonde leefomgeving is een leefomgeving die bewoners als prettig ervaren, waar gezonde keuzes gemakkelijk en logisch zijn, en waar negatieve invloed op gezondheid zo klein mogelijk is. Het gaat om gezondheidsbescherming en gezondheidsbevordering” (GGD GHOR Nederland, 2021). Veel verschillende professionals zien de definitie van de gemeente Utrecht als handzaam concept: “Een omgeving die mensen als prettig ervaren, waar gezonde keuzes makkelijk zijn, de druk op gezondheid zo laag mogelijk is”.
- **Leefomgevingskwaliteit**
De kwaliteit van de leefomgeving wordt bepaald door ruimtelijke, fysieke en sociale omgevingsfactoren. Het conceptuele kader omvat meetbare (objectieve) kenmerken, zoals aantal decibel geluid of afstand tot groen in de wijk, maar ook zijn oordelen of percepties van mensen van belang, zoals hinder van geluid of tevredenheid met groenvoorzieningen (subjectieve kenmerken). [RIVM, 2019](#)
- **De leefomgeving als sociale basis**
In tijden van turbulente transitie, het begrenzen van de verzorgingsstaat en toegenomen scheidslijnen tussen verschillende groepen, is het versterken van gemeenschappen cruciaal. Sociaal contact biedt de “sociale basis” voor welzijn, maatschappelijk initiatief, verbondenheid en voor een levendige democratie (Van der Lans, 2020; Raad voor Volksgezondheid & Samenleving en College van Rijksadviseurs, 2022).
- **Buurtrechten**
Buurtrechten gaat over het recht waarmee inwoners publieke diensten kunnen overnemen van gemeenten, zoals buurthuizen of parken. Het gaat over zeggenschap en eigenaarschap, en sluit aan op burgerkracht en – verantwoordelijkheid. Het recht op buurtplanning geeft bewoners de mogelijkheid om mee te beslissen over de manier waarop de omgeving wordt ingericht. ([LSA bewoners](#))
- **Toekomstbestendig en duurzaam ontwerp**
De samenstelling van buurten verandert voortdurend. Mensen worden ouder, komen in een andere levensfase of verhuizen. Een fysieke ingreep is soms snel gedaan maar bepaalt voor een lange tijd de leefbaarheid en sociale verbinding, terwijl het risico bestaat dat die na een tijdje niet meer past bij de behoeften van gebruikers (Raad voor Volksgezondheid & Samenleving en College van Rijksadviseurs, 2022). Toekomstgericht ontwerpen is hierin cruciaal, bijvoorbeeld door het gebruik van een [levensloop/lifecycle](#) perspectief, ook in combinatie met uitdagingen als klimaatadaptatie.

Van der Lans, 2020; Raad voor Volksgezondheid & Samenleving en College van Rijksadviseur (2022)

- **Positieve gezondheid**
Positieve gezondheid gaat over “het vermogen van mensen om zich aan te passen aan sociale, fysieke en emotionele levensuitdagingen, en hierbij eigen regie te voeren” (Huber et al 2011). Gezondheid gaat vanuit deze benadering over veerkracht, functioneren en participatie van mensen. Het leidt tot betere communicatie tussen inwoners, organisaties en gemeenten met als doel het bevorderen van de veerkracht en eigen regie op gezondheid/welbevinden van inwoners. Het model is als gespreksinstrument vertaald naar de [leefomgeving](#).
- **Healthy ageing**
“Gezond en actief ouder worden is een proces waarin de kansen op lichamelijke, sociale en geestelijke gezondheid worden geoptimaliseerd, zodat ouderen actief aan de samenleving kunnen deelnemen en een onafhankelijk leven kunnen leven kunnen leiden met goede kwaliteit van leven.” (Healthy Ageing Network Northern Netherlands ([HANNN](#)))
- **Rechtvaardigheid**
Rechtvaardigheid in ontwerpprocessen gaat over het nadenken over een gelijkmatige verdeling van welvaart, diensten en voorzieningen (Buitelaar, 2020) en over gelijkwaardigheid tussen ruimtelijke vorm, wonen, werken, publiek en privaat (Franke en Veldhuis, 2018). Volgens David Harvey gaat rechtvaardigheid over het realiseren van mensenrechten: het (her)definiëren en vormen van de leefomgeving is een recht dat verwezenlijkt wordt doordat burgers zich organiseren om het leven in steden voor iedereen te optimaliseren (“Right to the City” beweging).
- **Kansen(on)gelijkheid**
Ongelijkheid wordt gedefinieerd als een door het systeem, omgeving of instituties gevormd verschil in mogelijkheden om volwaardig – vanuit persoonlijke, culturele, economische en sociale capaciteiten die men heeft – te participeren in de samenleving, en tot het gebruiken van voorzieningen die een volwaardige participatie kunnen bevorderen. Door gelijke behandeling is kansenongelijkheid ontstaan. Dit inzicht leidt tot een ander perspectief op en aanpak van ‘complexe ongelijkheid’ en rechtvaardigt (ruimtelijk) ongelijk investeren voor gelijke kansen. (RVS, 2020)

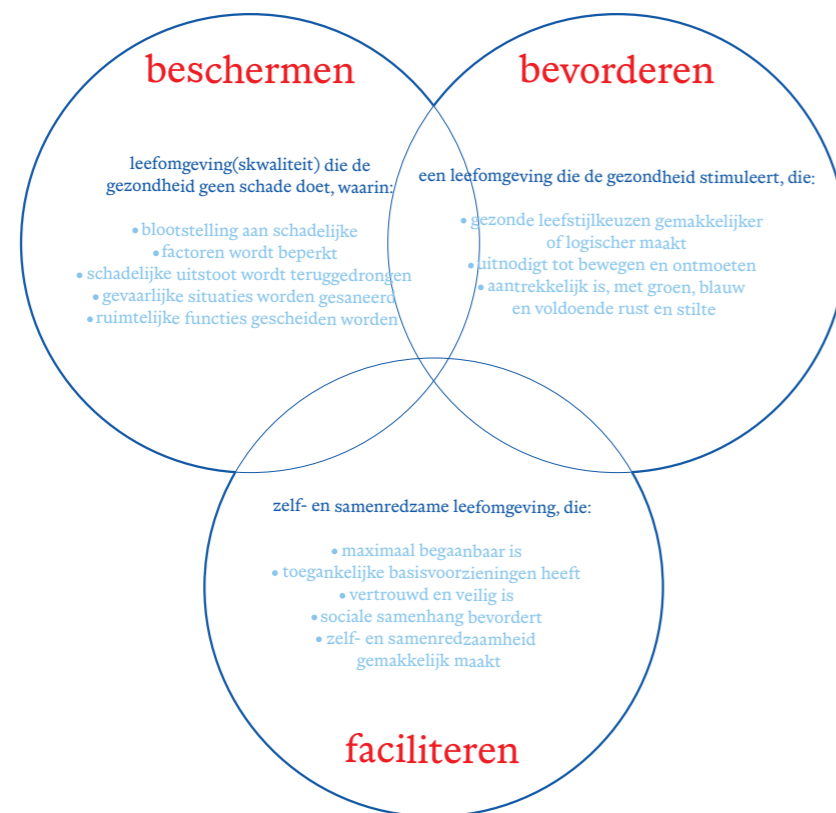
Elementen

De eerdere belichte perspectieven zijn concreet te maken met de zogeheten hoofdelementen van een gezonde en sociale leefomgeving en buurt. Aan welke knoppen kun je draaien, waar wil je naar toe werken, wat vinden de buurtbewoners van belang, wat zijn mogelijke interventies of wat kun je meten en monitoren. In deze paragraaf worden de hoofdelementen belicht, samen met beschikbare checklisten. Het gaat om ontwikkelde lijsten met randvoorwaarden of aandachtspunten om een gezonde en sociale leefomgeving concreet te maken vanuit onderzoek, en ontwerp. In deze bijlage worden deze in meer detail gepresenteerd met links naar meer achtergrondinformatie.

- **Elementen van een gezonde leefomgeving zijn (RIVM, 2021):**

Uitnodigen tot bewegen, spelen en sporten, en schoon en veilig is;

1. Het stimuleren van fietsen, wandelen en openbaar vervoer-gebruik en zorgen voor goede bereikbaarheid;
2. Er voor zorgen dat mensen elkaar kunnen ontmoeten;
3. Rekening houden met de behoeften van de (toekomstige) bewoners en specifieke bevolkingsgroepen (kinderen, ouderen, chronisch zieken, gehandicapten, lagere inkomensgroepen);
4. Een goede milieukwaliteit (geluid, lucht, bodem, externe veiligheid);
5. Voldoende groen, natuur en water en aandacht voor klimaatadaptatie;
6. Gezonde en duurzame woningen;
7. Een aantrekkelijke en gevarieerde openbare ruimte;
8. Een gevarieerd aanbod aan voorzieningen (bijvoorbeeld woningen, scholen, winkels, cultuur, bedrijven, openbaar vervoersvoorzieningen, sport).

Bron: Planbureau voor de leefomgeving, perspectieven op de gezonde leefomgeving

- **Age-friendly cities van de Wereldgezondheidsorganisatie**

Het WHO-netwerk van steden die zich inzetten voor een stad waar je prettig en gezond oud kan worden stelt dat prettig oud worden afhankelijk is van veel factoren. Er zijn 8 domeinen waar acties op nodig zijn, zie [deze link](#) en [deze link](#):

1. Buitenruimte en bebouwing: aanwezigheid van groen, toegankelijkheid van gebouwen en fiets- en looproutes.
  2. Vervoer: betaalbaar en toegankelijk openbaar vervoer en goede wegen.
  3. Huisvesting: voldoende goede woningen voor zelfstandig wonende ouderen
  4. Sociale participatie: activiteiten en evenementen ook voor ouderen, bevorderen van sociaal contact
  5. Respect en sociale inclusie: voorkomen dat ouderen door ziekte, financiële situatie of culturele achtergrond niet deelnemen aan de samenleving, beeldvorming over ouderen
  6. Burgerparticipatie en werk: mogelijkheden om (vrijwilligers)werk te doen
  7. Communicatie en informatie: de informatievoorziening is geschikt voor ouderen
  8. Maatschappelijke ondersteuning en zorg: ouderen krijgen ondersteuning bij het wonen in de eigen omgeving
- Deze acht domeinen zijn toegepast voor de stedelijke ontwikkeling van gemeente Groningen*

- **Healthy Ageing Visie Groningen: Zes kernwaarden Groningen Gezonde stad**

Zes kernwaarden van Groningen gezonde stad, die onderdeel zijn van [Healthy Ageing Visie](#) van de gemeente Groningen. Hoe werken we aan gezonde en sociale buurten.

1. Actief Burgerschap: Inwoners worden gestimuleerd om actief mee te doen aan het verbeteren van de eigen leefsituatie. Sociale cohesie en kleinschaligheid zijn van belang om er voor te zorgen dat mensen elkaar kennen en zich om elkaar bekommeren (ontwerp voorbeeldstempels met bewoner).
2. Bereikbaar Groen: De stedelijke ruimte wordt groener, met aandacht voor kwaliteit en diversiteit en door verschillende groepen kan deze worden beleefd en gebruikt. Zo wordt bijgedragen aan een betere luchtkwaliteit, verkoeling bij hitte en een hoge biodiversiteit, waardoor het algemene welzijn wordt verhoogd.
3. Actief Ontspannen: Geschikte ontmoetingsplekken voor – jong en oud – in de openbare ruimte om elkaar te ontmoeten, sporten en recreëren.
4. Gezond Verplaatsen: een actieve en gezonde leefstijl en een gezonde en veilige omgeving voor wandelaars en fietsers. Het openbaar vervoer met waterstof- en elektrische bussen, schone pakketbezorging met fietskoeriers. (Veiliger leefomgeving, ruimte voor de wandelaar en de fietser, inrichten 30 km zones, seniorenproof maken van de wijk)
5. Gezond Bouwen: Aanbod aan duurzame woningen en gebouwen die bewoners in staat stellen zo lang mogelijk zelfstandig te blijven wonen en werken in de vertrouwde leefomgeving met een aantrekkelijke verbinding tussen binnen- en buitenruimte (Verbetering, verduurzaming van de woningvoorraad, energie neutrale wijk)
6. Gezonde Voeding: bevorderen van het bewustzijn rond gezond, duurzaam voedsel en stadslandbouw. Stimuleren van verbouwen en verkopen en de beschikbaarheid van gezonde verse producten, zoveel mogelijk afkomstig uit de regio.

• **Ruimtelijk ontwerpen met aandacht voor positieve gezondheid**

De Provincie Zuid Holland werkte in de studie De omgeving als leefstijlcoach zes thema's uit de leefomgeving aan moet voldoen om gezond te zijn: Schoon en veilig, beweegvriendelijk en nabij, zorgzaam en leerzaam, inclusief en kansrijk, uitdagend en levendig, huiselijk en herkenbaar.

Dit is vervolgens geïllustreerd met in te zetten instrumenten:

Instrumenten voor een gezonde leefomgeving

• **Betekenis publieke ruimte voor de gezonde en inclusieve stad**

De publieke ruimte draagt aan een gezonde en inclusieve stad door 1. thuis voelen (incl. herstel), 2. ontmoeten, 3. plaatsmaken, 4. bewegen (beweegecologie), 5. verantwoord. Dit is te bereiken door a. inzet van de sociale omgeving (door verknopen formeel-informeel, coördineren, afstemmen); b. kennis over gezondheid niet alleen van experts en instituties te laten zijn, maar ook van bewoners; en c. aandacht aan onderhoud en beheer en praktische ervaringen geven. (Klasien Horstman, Publieke ruimte die gezondheidsverschillen vermindert, 2022). Dit vraagt anders kijken. 'De snackbar heeft geen best imago, maar wel een belangrijke functie als ontmoetingspunt van de wijk'

• **Gezondheid en welzijn in relatie tot klimaatverandering**

Determinanten van gezondheid en welzijn op buurtniveau in relatie tot klimaatverandering en biodiversiteit. Bron: A Health Map for the Local Human Habitat, Barton and Grant (2006) gebaseerd op het regenboogmodel voor publieke gezondheid van Dahlgren and Whitehead (1991).

• **Elementen leefomgevingskwaliteit**

Het begrip leefomgevingskwaliteit is breed. Aan de hand van vier thema's: 1. mobiliteit, 2. sociaal en economie, 3. milieu en gezond en 4. governance zijn ruimtelijke interventies voor het toevoegen van leefomgevingskwaliteit belicht. Deze zijn gebaseerd op recente bouwprojecten in dorpen en steden (Smits, 2022).

Mobiliteit

- Oriëntatiemogelijkheden benutten
- Samenhang in het stedelijk weefsel aanbrengen
- Afwisseling in het stedelijk weefsel aanbrengen
- Toekomstbestendige ruimtelijke inrichting mogelijk maken
- Ruimtelijke identiteit, esthetische en culturele waarde behouden en/of versterken
- Bestaand en toekomstig uitzicht waarborgen
- Privacy beschermen
- Multimodale bereikbaarheid voor iedereen mogelijk maken
- Parkeren (gemotoriseerd en niet-gemotoriseerd) faciliteren

Sociaal en economie

- Openbare ruimte maken
- Doel- en inkomensgroepen mixen
- Sociale cohesie in de openbare ruimte bevorderen
- Nabijheid van dagelijkse voorzieningen als winkels, school, dagbesteding voor ouderen en zorg realiseren
- Toegankelijkheid voor alle doelgroepen mogelijk maken
- Lokale economie behouden en/of bevorderen
- Sociale veiligheid garanderen
- Fysieke veiligheid garanderen
- Verkeersveiligheid garanderen

Milieu en gezondheid

- Biodiversiteit behouden en/of versterken
- Schone lucht, water en bodem realiseren
- Geluidhinder voorkomen en beperken
- Lichtvervuiling voorkomen en beperken
- Externe veiligheid verhogen
- Actieve mobiliteit bevorderen
- Sport en/of beweging bevorderen
- Groenbeleving bevorderen
- Natuurrampen (overstroming, hoosbuien, storm, aardbevingen) beheersbaar maken
- Stedelijke hitte-eilanden voorkomen
- Windcondities beheersbaar maken
- Lokaal energie opwekken
- Duurzame materialen gebruiken
- Aantakken op energie-infrastructuur

Governance

- Voor tevreden actoren zorgen
- Innovatie en kwaliteit aanjagen
- Effectief planproces tot stand brengen
- Schone, nette en veilige openbare ruimte ontwikkelen en behouden

• **RuimteGIDS Checklist Gezonde Ruimtelijke Ontwikkeling (RuimteGIDS, 2022)**

De Checklist gezonde ruimtelijke ontwikkeling is bedoeld om gezondheid als thema in het proces van ruimtelijke ontwikkeling concreet te maken: het gaat in op de factoren die de gezondheid beïnvloeden de suggesties om gezondheidsuitkomsten te verbeteren. De checklist is opgesteld aan de hand van de Australische Healthy Built Environment Checklist en in aanvulling daarop de instrumenten Kernwaarden gezonde leefomgeving (GGD GHOR), Leefplekmeter (GezondIn) en Well Building Standard (International WELL Building Institute).

1. Lichaamsbeweging:

- Het bevorderen van lichaamsbeweging
- Het bevorderen van wandelen, fietsen en actief transport
- Het aantal parkeerplaatsen verminderen
- Aandacht voor de veiligheid van drukke wegen die de school van ander wijken scheidt en aandacht voor druk wandel-, fiets- en autoverkeer
- Openbaar vervoer verbindingen om de locatie te verbinden met de bredere omgeving

2. Ontmoeting en inclusie:

- Toegang tot het plein voor inwoners en gebruikers, met sport en recreatieve faciliteiten
- Ontmoetingsplekken op straat
- Openbare kunst
- Het lokale karakter in het ontwerp van het plein en behoud van elementen van betekenis of culturele waarde
- Een beschrijving van hoe het plein en de faciliteiten die het biedt worden gefinancierd, inclusief het onderhoud
- Middelen om activiteiten en evenementen mogelijk te maken en de ontwikkeling van buurtorganisaties te stimuleren
- De geschiktheid van het plein en de faciliteiten voor verschillende subgroepen in de populatie

3. Sociale veiligheid

- Veiligheid en preventie van criminaliteit
- Natuurlijk toezicht' en duidelijke zichtlijnen
- Veilige en gemakkelijke verplaatsing
- Gemengd gebruik van het gebied
- Het niveau van onderhoud
- Eenvoudig toezicht op de speelplekken voor ouders/verzorgers, waar nodig met zitmogelijkheden
- Een eventueel alcoholverbod in het gebied

4. Samenwerken

- Betrokkenheid van de lokale gemeenschap bij het plan (zowel in het ontwerp van de ruimte, implementatie van het plan, als het beheer van de ruimte)

• **Ontwerp voor ontmoeten, hoe de gebouwde omgeving uitnodigt tot contact**

Er zijn op vijf schaalniveaus ingrepen in de ruimtelijke omgeving mogelijk: 1. buurt, 2. de route van straat naar huis, 3. het woonblok, 4. de drempelzone en 5. de woning – die bijdragen bij aan het thuisgevoel in de woonomgeving. Het begint bij alledaagse ontmoetingen en vluchtig contact, die belangrijk zijn voor de sociale netwerken in buurten, van burens en buurtgenoten die elkaar informeel steunen. (Duivenvoorden, A. , 2021)

Achtergronden voor ontwerpen voor ontmoeten

- Zwakke banden maken sterke netwerken
- Terloopse of vluchtige ontmoetingen
- De tussenruimte; overganggebieden
- Openbare privéruimten

Buurt

- Gelaagde opbouw van de gebouwde omgeving
- Differentiatie in ruimtes en schaalniveaus
- De menselijke maat
- De mix
- Voorzieningen en zorg
- Dichtheid
- Parkeren

Route van straat naar huis

- Burens
- Type ontsluiting
- Route
- Eigenaarschap
- Ruimte
- Keuze

Woonblok

- Grootte
- Passend woningaanbod / mix
- Gemeenschappelijke ruimte
- Hoogte
- Een gebouw op ooghoogte
- Beschutting, klimaat en groen

Drempelgebieden

- De drempelzone
- Privacy versus ontmoeting
- Overgang
- Woningplattegrond in woongebouw
- Afmeting drempelzone

Woning

- Levensloopbestendig
- Flexibiliteit
- Efficiëntie
- Licht en zicht
- Contact
- Privacy en veiligheid
- Technologie en domotica

buurt

de route van straat naar huis

woonblok

drempelzone

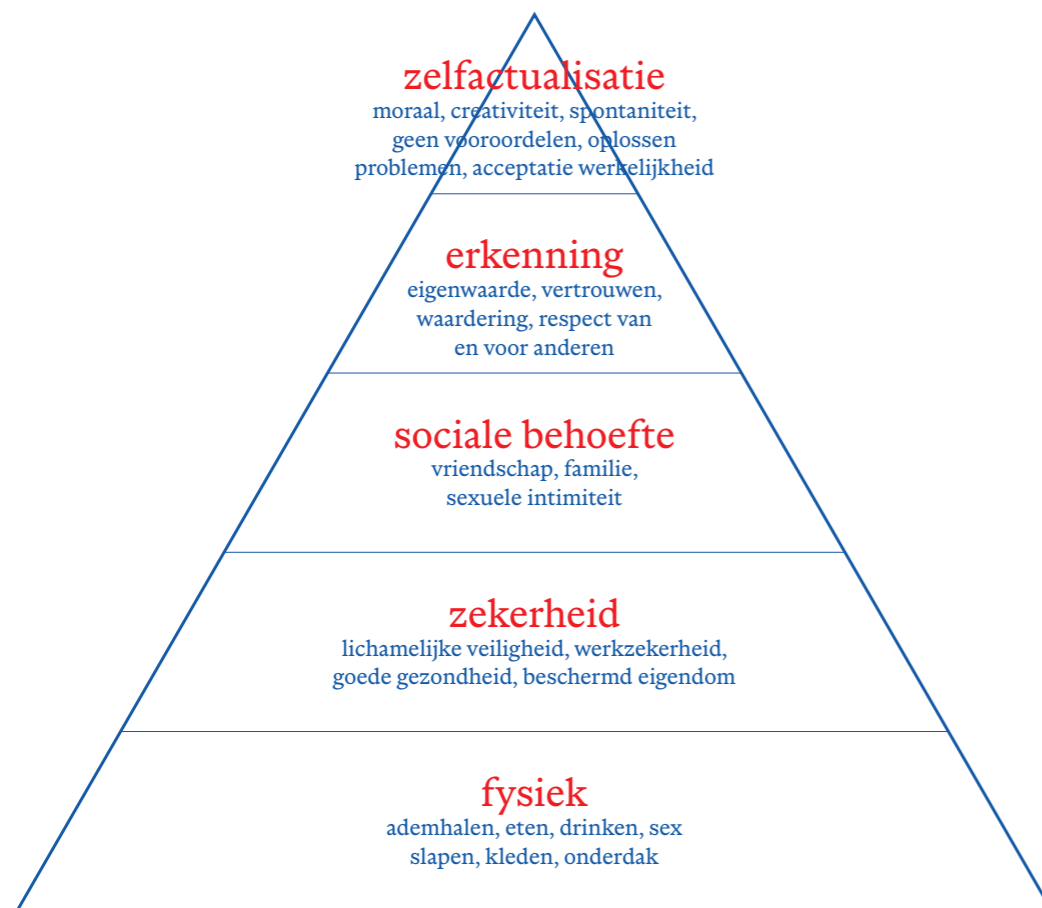
woning

- **Een buurt voor iedereen (Movisie)**

Vanuit het perspectief van mensen in een kwetsbare positie tekent Movisie vijf kenmerken op van een buurt voor iedereen die sociale cohesie versterkt. 1. Er is sprake van een onderlinge open houding; 2. De buurt kent volop mogelijkheden voor bewoners om taken te vervullen waardoor zij van betekenis zijn; 3. De in de buurt aanwezige hulpbronnen en voorzieningen zijn betrokken en dragen een steentje bij; 4. Er zijn afspraken, buurt-gebruiken en onderlinge verbanden waardoor de buurtbewoners weten hoe te handelen als het minder goed gaat met iemand; 5. Mensen voelen zich veilig. Zij weten hoe ze elkaar kunnen aanspreken, en wie ze erbij kunnen betrekken, als sprake is van een situatie waarin dat niet het geval is

- **Piramide van Maslov**

Ook wel de theorie van de menselijke motivatie genoemd. Maslow (1943) onderscheidt vijf behoeften die nodig zijn voor een kwalitatief goed leven, Maslow gaat ervan uit dat zodra er aan een ‘lagere’ behoefte is voldaan, er daarna ruimte is voor het vervullen van de ‘hogere’ behoeften. Dus fysiologische behoeften gaan vóór veiligheidsbehoeften. Iemand die alle vijf behoeften heeft vervuld, is een tevreden persoon. Vaak wordt ‘zingeving’ genoemd als zesde behoefte, waar alle vijf aan bijdragen.

Piramide van Maslow (Maslow, 1943)

- **Bouwstenen van een woonservicegebied**

Ouderen ervaren een hogere kwaliteit van leven in een woonservicegebied. De bouwstenen hiervan gaat over de hardware (fysieke objecten en omstandigheden – zoals geschikte woningen, gezondheidscentra en een toegankelijke openbare ruimte) en software (zoals ouderadvies of een wijkteam).

focus	bouwstenen
hardware	<ul style="list-style-type: none"> Geschiktheid woningen (huur) Geschiktheid woningen (koop) Aangepaste woonvormen Veilige en leefbare woonomgeving Wijkservicevoorziening Gezondheidsvoorziening Triple AAA
software	<ul style="list-style-type: none"> Gecoördineerd wijkzorgteam Integrale samenwerking wijkzorg - eerstelijnszorg Clëntenadviseur Informatiepunt Thuiszorg op afroep Activiteitsaanbod Diensten (aan huis) Vervoersdiensten Advisering aanpassen woning Ondersteuning vrijwilligers Ondersteuning mantelzorg

George de Kam, 2019

Verdiepende Bijlage 2

Buurten met de hoogste en laagste ervaren gezondheid

Het RIVM beheert een grote hoeveelheid data met betrekking tot de (ervaren) gezondheid van Nederlanders op buurtniveau: enige tientallen parameters rondom de gezondheid van buurtbewoners worden met grote precisie gemeten en toegankelijk gemaakt. Het is, zowel kwantitatief als kwalitatief, verleidelijk om haastige conclusies te trekken aan de hand van al deze informatie, maar correlatie en causaliteit zijn niet altijd aantoonbaar en/of van elkaar te onderscheiden. Dat is zeker zo in het geval van de relatie tussen gezondheid en (stedelijke) ruimte.

Op de volgende pagina's staan kaarten en kerngetallen van buurten die óf zeer hoog óf zeer laag scoren wat betreft ervaren gezondheid in een studie uit 2020. Die parameter is behoorlijk subjectief - iemands gevoel hoeft niet direct overeen te komen met hoe (on)gezond iemand vanuit 'objectief' oogpunt is - maar vertelt juist daarom wél veel over de persoonlijke gezondheidsbeleving in een buurt. Dertien buurten in blauw scoorden in 2020 het laagst; de vijf buurten in groen juist het hoogst.

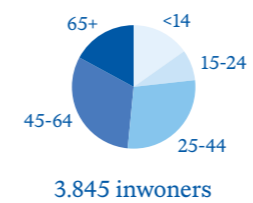
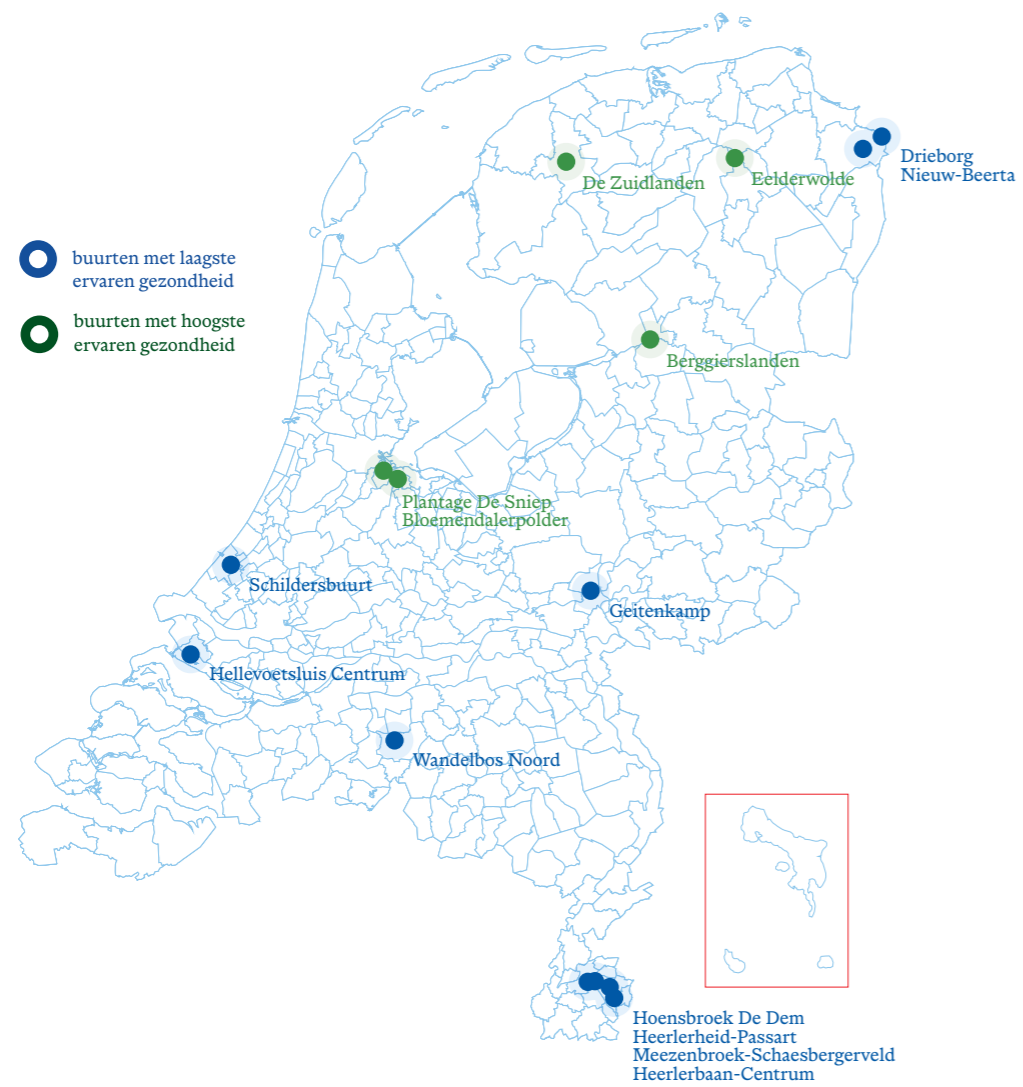
In deze korte studie kan een aantal voorzichtige trends worden ontwaard. De eerste – en meest belangrijke – is een dooddoener: in wijken met de hoogste ervaren gezondheid wonen voornamelijk mensen die zich in een gezonde levensfase bevinden en het zich kunnen

veroorloven om daar te wonen. Wijken met de hoogste ervaren gezondheid worden bewoond door (jonge) gezinnen met kinderen, voornamelijk in grondgebonden koopwoningen, vaak gebouwd na 2000. Deze statistiek over 'gezonde buurten' zegt voornamelijk iets over de sociaal-economische positie waarin de bewoners zich bevinden en niet noodzakelijkerwijs over de ruimtelijke structuur van deze wijken. De wijken met de meeste gezonde bewoners vertonen veel overeenkomsten: ze kennen een lage bewonersdichtheid, liggen meestal aan de rand van een middelgrote stad, in nabijheid van zowel het landschap als van een voorzieningskern. Vaak hebben deze wijken een overeenkomstige stedenbouwkundige opzet.

Over de opzet van buurten met de hoogste aantallen laag-ervaren gezondheid is niet zo'n eenduidig beeld te schetsen. Het overzicht toont voor- én naoorlogse stadswijken, buurten diep in de periferie, en buurten met (hele) hoge én (hele) lage dichtheden. Wel gaat het vaak over buurten met relatief veel ouderen en bovengemiddeld veel eenpersoonshuishoudens en huurwoningen.

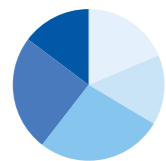
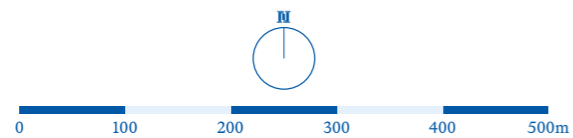
Voor alle kaarten geldt: de wijk is niet de oorzaak, maar wel de vindplaats van concentraties gezonde of ongezonde mensen.

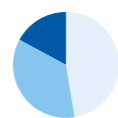

Geitenkamp (WK020210) Arnhem

Kleinstedelijke Wijk
Vooroorlogse Arbeiderswijk

5.870 inwoners

2.825 huishoudens

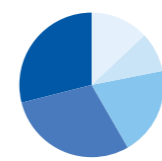
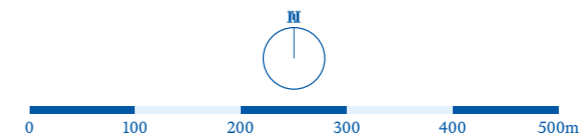
2.638 woningen

52 inw. per hectare

Wandelbos Noord (WK085539)
Tilburg

Kleinstedelijke Wijk

5.375 inwoners

2.890 huishoudens

2.963 woningen

44 inw. per hectare

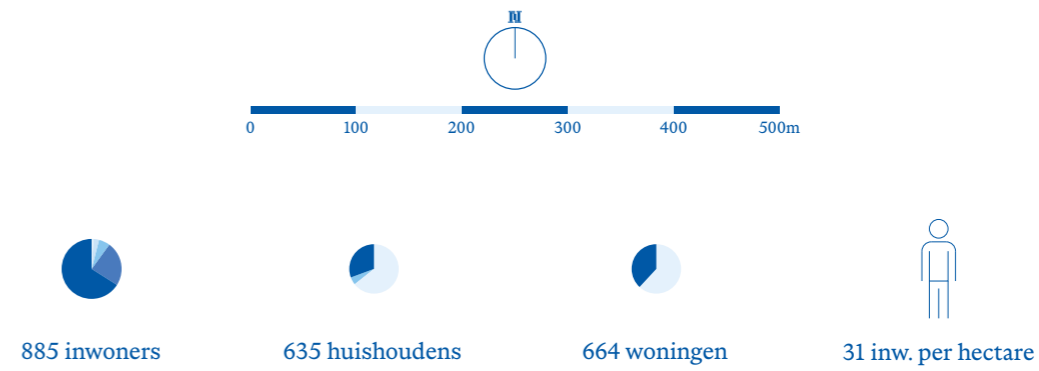
Heerlerheide-Passart (WK091721)
Heerlen

Kleinstedelijke Wijk

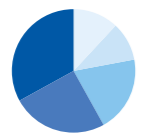
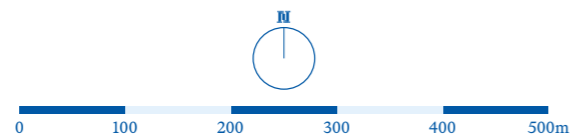
Drieborg (WK189502)
Oldambt

Verspreide Huizen in Landelijk Gebied

Hellevoetsluis Centrumgebied (WK053007)
Hellevoetsluis

Centrum Grote Dorpen

3.940 inwoners

2.190 huishoudens

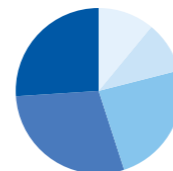
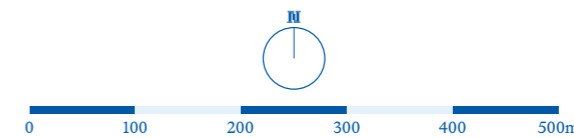
2.297 woningen

57 inw. per hectare

**Heerlerbaan-Centrum (WK091740)
Heerlen**

Centrum van de Stad
Naoorlogse Wijk met Hoogbouw

6.825 inwoners

3.725 huishoudens

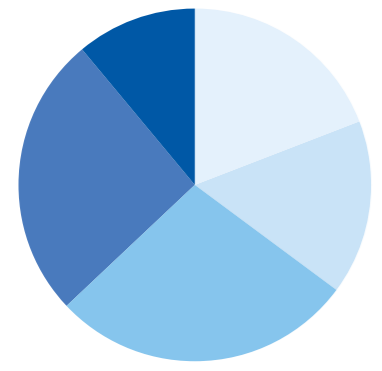
3.927 woningen

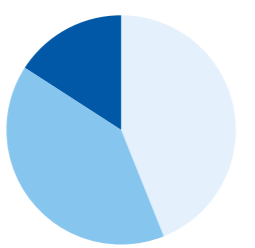
43 inw. per hectare

**Hoensbroek-De Dem (WK091712)
Heerlen**

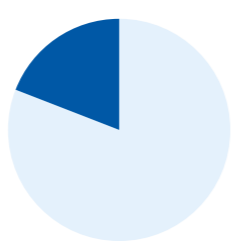
Centrum Grote Dorpen

31.220 inwoners

13.435 huishoudens

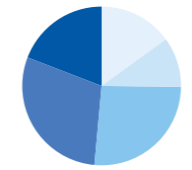
12.481 woningen

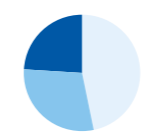
214 inw. per hectare

Schildersbuurt (WK051829)
's Gravenhage

Centrum van de Stad
Vooroorlogse Arbeiderswijk

6.420 inwoners

3.320 huishoudens

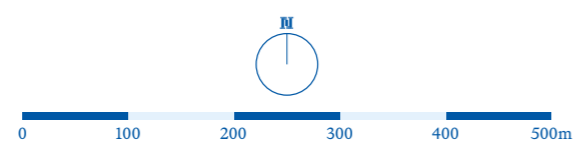
3.333 woningen

50 inw. per hectare

Meezenbroek-Schaesbergerveld (WK091732)
Heerlen

Kleinstedelijke Wijk

110 inwoners

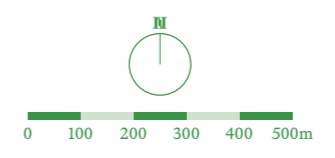
50 huishoudens

61 woningen

3 inw. per hectare

Nieuw-Beerta (WK189504) Oldambt

Kleine Dorpen en Kernen

2.795 inwoners

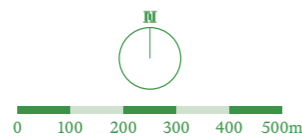
870 huishoudens

736 woningen

7 inw. per hectare

Bloemendalerpolder (WK045709) Weesp

Kleine Dorpen en Kernen
Verspreide Huizen in Landelijk gebied

2.795 inwoners

900 huishoudens

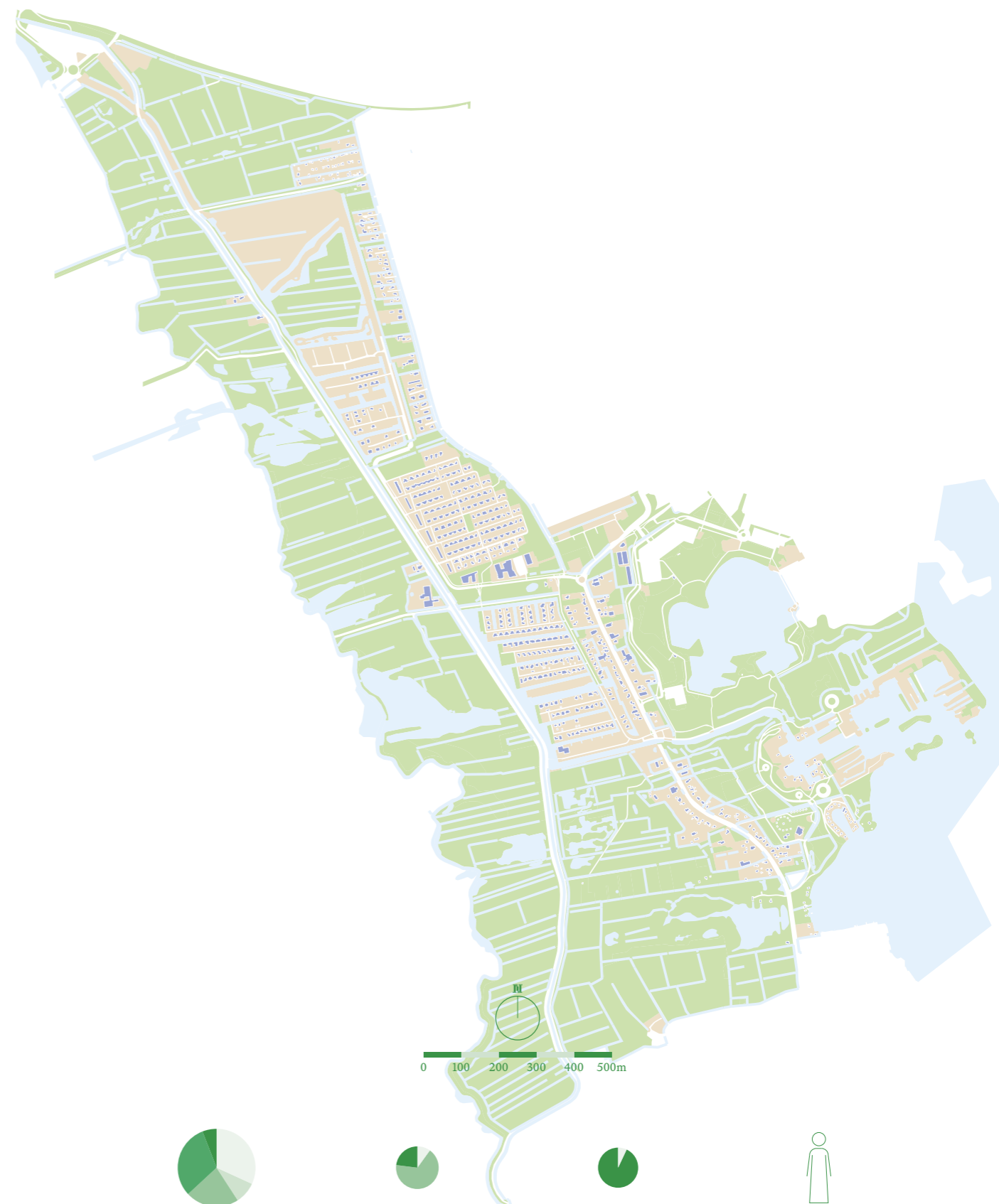
809 woningen

8 inw. per hectare

De Zuidlanden (WK008073)
Leeuwarden

Groene Kleinstedelijke Wijk
 Verspreide Huizen in Landelijk gebied

2.970 inwoners

925 huishoudens

839 woningen

6 inw. per hectare

Eelderwolde (WK173008)
Tynaarlo

Groene Kleinstedelijke Wijk
 Verspreide Huizen in Landelijk gebied

Plantage de Sniep (WK038407)
Diemen
Groene Wijk

Berggierslanden (WK011904)
Meppel
Groene Kleinstedelijke Wijk

Bronnen

- Alcestitis, P. (2020). *(de)signs for dignity. Transactions of the Association of European Schools of Planning, 1*, pp. 59-79.
- Buitelaar, E. (2020). *Maximaal gelijk voldoende vrij*. Trancity.
- Can, E. et al. (2021). *Hoe maak ik een buurtagenda? Zeven bouwstenen voor een vliegende start*. Den Haag: Platform31.
- Doff, W. e. (2022). *Gedeelde ruimte op zuid*. Rotterdam: Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.
- Duivenvoorden, A. . (2021). *Ontwerp voor ontmoeten: hoe de gebouwde omgeving kan uitnodigen tot contact*. Den Haag: Platform31.
- Duivenvoorden, A. e. (2018). *Inspiratie- en werkboek gezondheid en ruimte*. Den Haag: GezondIn (Platform31/Pharos).
- Franke, S. en Veldhuis, W. (2018) *Verkenning van de rechtvaardige stad. Stedenbouw en de economisering van de ruimte*. Haarlem: Trancity.
- GGD GHOR Nederland. (2021). *Kernwaarden gezonde leefomgeving*. GGD GHOR Nederland.
- Hofman, E. et al. . (2022). *Toolkit wensen en behoeften ouderen: een aanpak om erachter te komen wat ouderen willen*. Utrecht: Movisie.
- Hond, D. Z. (2022). *De omgeving als leefstijlcoach*. Rotterdam: Provincie Zuid Holland.
- Hoorn, M. et al. (2023). *Gezonde leefomgeving in kwetsbare wijken: Verkenning kennisbehoeften en mogelijkheden*. Den Haag: Platform31.
- Horstman, K. (2022, November). *Publieke ruimte die gezondheidsverschillen vermindert*. Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken.
- van Hulst, M., & Matelski, M. (2020). *Mensen die een verschil maken in kwetsbare wijken; best persons, tien jaar later*. Tilburg: Tilburg University.
- Kam, G. de (2019). *Leren van 20 jaar ervaring met woonservicegebieden*. Den Haag: Platform31.
- Kern, L. (2022). *Gentrification is inevitable and other lies*. Verso Books.
- McAnirlin, O., Browning, M., Yoon, H., & Rigolon, A. (2021). *Green Space and Health Equity: A Systematic Review on the Potential of Green Space to Reduce Health Disparities*. International Journal of Environmental Research and Public Health, 5(2563).
- Ministerie van BZK - VRO. (2022). *Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Ministerie van BZK en VWS. (2022). *Nationaal Programma Wonen en Zorg voor Ouderen*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Ministerie van VWS. (2020). *Landelijke nota gezondheidsbeleid 2020-2024*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Van der Lans, J. (2020, Februari). *Samenlevingsopbouw in de 21e eeuw*. Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken, p. 80.
- PBL. (2018). *Balans van de Leefomgeving 2018*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Raad voor Volksgezondheid & Samenleving en College van Rijksadviseurs. (2022). *Ruimte maken voor ontmoeting: de buurt als sociale leefomgeving*. Den Haag: RVS en CRa.
- RIVM. (2018). *Toolkit Preventie in de wijk*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- RIVM. (2021). *LEGO: Bouwstenen voor Leefomgeving en Gezondheid*. Bilthoven: RIVM.
- RuimteGIDS. (2022). *RuimteGIDS Checklist Gezonde Ruimtelijke Ontwikkeling*. Maastricht: RuimteGIDS.
- RVS. (2020). *Gezondheidsverschillen voorbij, Complexe ongelijkheid is een zaak van ons allemaal*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving.
- Smits, A. e. (2022). *Bouwen aan leefomgevingskwaliteit, Een blik op het begrip leefomgevingskwaliteit en de bijdrage hieraan van binnenstedelijke bouwprojecten uit het recente verleden*. Rotterdam: Vereniging Deltametropool.
- TNO Posad Maxwan. (2020). *Integrale Wijkaanpak: Nederlandse wijken in transitie: Ontwerpmethode voor de ruimtelijke en procesmatige inpassing van transitieopgaven*. Den Haag: Ministerie van BZK.
- Treffers, A. I. (2020). *Buurtdragers*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- de Vries, S., Buijs, A., & Snep, R. P. (2020). *Environmental Justice in The Netherlands: Presence and Quality of Greenspace Differ by Socioeconomic Status of Neighbourhoods*. Sustainability, 15, p. 5889.

Colofon

Het Kennis- en Inspiratiedossier BuurtSaam is samengesteld door Falsework en Platform31 in opdracht van het College van Rijksadviseurs.

Onderzoek en productie

Falsework

Tim Peeters

Violette Schönberger

Platform31

Annette Duivenvoorden

Elsbet Lodenstein

Illustratie cover

Simeon van den Ende

Opdrachtgever

College van Rijksadviseurs

Simone Huijbregts

Milou Joosten

Lena Knappers

Francesco Veenstra

Wouter Veldhuis

september 2023

De inhoud van dit document en de hierin opgenomen gegevens, afbeeldingen, teksten en combinaties daarvan zijn beschermd door auteurs-, en databankrechten. Tenzij anders vermeld berusten de afbeeldingsrechten bij Falsework. Zonder schriftelijke toestemming is het niet toegestaan dit boekwerk of enig onderdeel hiervan voor eigen doeleinde te gebruiken, openbaar te maken en of te verveelvoudigen. We hebben ons uiterste best gedaan om bronnen en rechtshebbende van het beeldmateriaal te achterhalen. Wanneer desondanks beeldmateriaal wordt getoond waarvan u als persoon (mede) rechthebbende van bent en voor het gebruik ervan geen toestemming hebt verleend, verzoeken we u een mail te sturen aan Simone.Huijbregts@rijksoverheid.nl.

Falsework

PLATFORM31

BuurtSaam

ontwerpen aan een gezonde en sociale toekomst

Het Kennis- en inspiratiedossier BuurtSaam biedt handreikingen voor het denken over ruimtelijk ontwerpen voor gezondere en socialere buurten.

Het traject BuurtSaam is gelanceerd in 2023, op een moment dat het Nederlandse zorgsysteem – en de houdbaarheid daarvan op de langere termijn – ter discussie wordt gesteld. Het huidige niveau van zorg en welzijn kan niet worden gehandhaafd als we doorgaan op de ingeslagen weg: daarvoor moeten nieuwe strategieën en methoden worden ontwikkeld.

BuurtSaam vertrekt vanuit het buurtniveau om deze uitdagingen aan te gaan. Want de buurt is, ook in de 21-ste eeuw, nog altijd de belangrijkste bouwsteen van een stad of dorp en bovendien het mentale en sociale ankerpunt voor stads- en dorpsbewoners, te midden van de chaos en de anonimiteit van het moderne leven.

Het vraagstuk van de gezonde leefomgeving bestaat uit een complexe mix van economische, demografische, ruimtelijke en culturele factoren. Maar complexiteit is geen argument voor afwachten of uitstellen. BuurtSaam gaat ervan uit dat juist in die complexiteit kansen verscholen liggen voor gezondere en socialere gemeenschappen. Ruimtelijk ontwerp en verbeeldingskracht zijn de juiste instrumenten om die kansen te ontsluiten en te verzilveren.